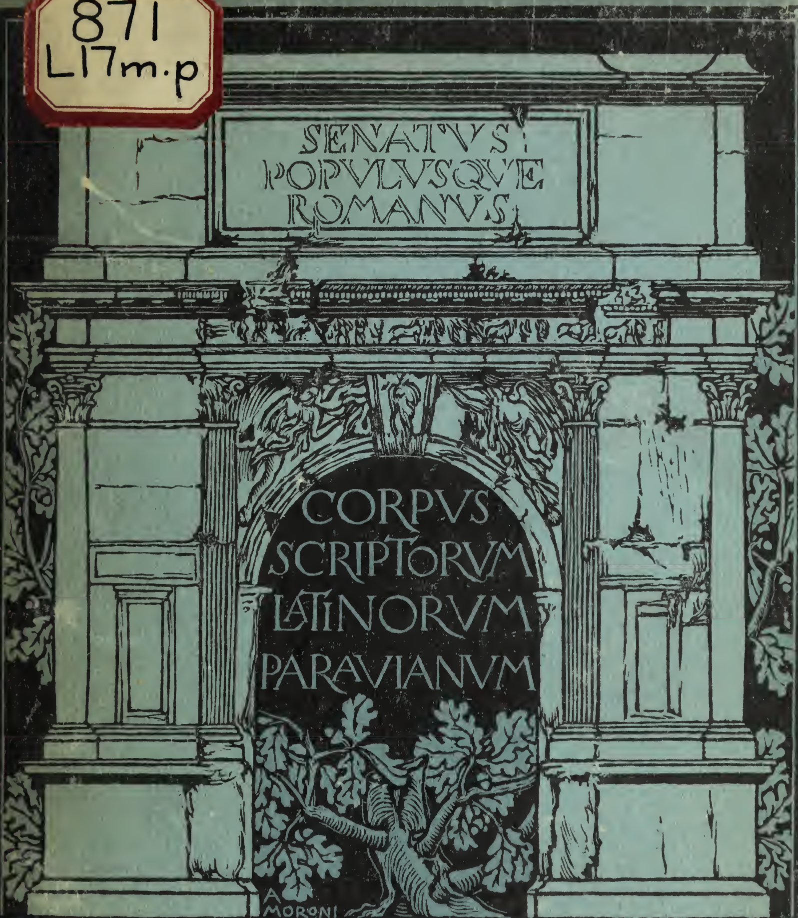

L. CAECILII FIRMIANI LACTANTII

DE MORTIBUS PERSECUTORUM LIBER

IN ÆDIBVS I·B·PARAVIÆ ET SOC·

CORPUS SCRIPTORUM LATINORUM
PARAVIANUM

MODERANTE CAROLO PASCAL

N. 40.

EX OFFICINA REGIA
I. B. PARAVIAE ET SOC.
AUGUSTAE TAUR.

L. CAECILII FIRMIANI LACTANTII

DE MORTIBUS PERSECUTORUM

LIBER

ACCEDIT LACTANTII QUOD FERTUR
DE MOTIBUS ANIMI
FRAGMENTUM

RECOGNOVIT, PRAEFATUS EST, APPENDICEM CRITICAM
ADIECIT

IOHANNES PESENTI

IN AEDIBUS IO. BAPT. PARAVIAE ET SOCIORUM
AUG. TAURINORUM-MEDIOLANI-FLORENTIAE-ROMAE-NEAPOLI-PANORMI
GENUAE apud FRATRES TREVES (A. L. I.)
TERGESTE apud L. CAPPELLI.

Torino - Stamperia Reale G. B. Paravia & C.
545 (*A*) VI-1922 - 10069.

PRAEFATIO

CAP. I.

DE LIBRI *DE MORTIBUS PERSECUTORUM* SCRIPTORE.

Cur Lactantii nomen in fronte huius libelli inscripserim, ne quis miretur, qui meminerit Sam. Brandtium, qui postremus a. MDCCCXCIII, Andreae Laubmanni copiis et auxilio usus, et denuo, minori forma, a. MDCCCXCVII solus libellum hunc edidit, eum sub ignoti cuiusdam Lucii Caecilii nomine in vulgus dedisse, equidem quam potero brevissime dicam. Quamquam enim et haec paucula quae de hac re dicturus sum poteram silentio praeterire, cum is ipse, qui nostra memoria pervicacius quam felicius contra lactantianam libelli originem nimium diu dimicaverat, v. d. S. Brandtius, ad extremum arma proiecerit victumque se esse ultro fassus sit (1); tamen omnino operae pretium visum est quaestiunculam hanc in ipso limine operis summis labiis delibare.

Hieronymus quidem *De vir. ill.* 80, Lactantii scripta recensens, quae scil. aetate illa etiamtum manerent, « habemus », inquit, « eius *de persecutione* librum unum »; quibus verbis, titulo nempe breviorem in formam redacto, ut Hieronymi consuetudo ferebat (2), opusculum, quod nunc in manibus est *De mortibus*

(1) *Berliner philol. Wochenschrift*, XLIX, 1903, col. 1257.

(2) Cfr. STAN. SYCHOWSKI, *Hier. als Litterarhistoriker, Eine quellenkritische Untersuchung der Schrift des h. Hieronymus « De viris illustribus »* (*Kirchengeschictliche-Studien* II 2), Münster i. W., 1894, p. 23.

persecutorum indicari nemo est qui non videat (1). Nam codicis parisini, qui unus nobis has reliquias servavit inscriptio est: *Lucii Cecilii incipit liber* cett., quae inscriptio Lactantium non obscure significat, cognomine videlicet et agnomine praetermisso. Etsi enim in mss. codd. scriptoris nomen modo *Caelius* modo *Caecilius* legere est, atque etiam recens omnium Lactantii operum editor optime meritus Brandtius, priorem formam Caelium, fretus bononiensis cod. fide, magis probavit, tamen dubitationem omnem de vera Lactantii nominis forma penitus aufert titulus Cirtae in Numidia inventus: *D*(*is*) *M*(*anibus*) | *L. CAECILIVS* | *FIRMIANVS* | *V*(*ixit*) *A*(*nnis*) *XXV* | *H*(*ic*) *S*(*itus*) *E*(*st*) (2); qui dubio procul spectat ad aliquem Lactantii nostri gentilem. Cognomen vero scriptoris, quod in archetypo profecto non deerat, omisit amanuensis, ut erat vir parvae litteraturae, qui etiam imperatorum nomina, ut infra declarabitur, in libello saepius perverse scripserit, identidem omiserit.

Neque illius viri nomen, ad quem liber *De mort.* est missus, *Donatus* scil. *confessor*, minus ad Lactantium nos adducit; quandoquidem Donato cuidam amico libellus quoque lactantianus *De ira dei* est nuncupatus; atqui Donatus ille unus et idem cum Donato nostro videtur fuisse (3). Illud quoque ad rem nostram facit, quod singularem libellum *De pers.*, qualis est nempe *De mort.* libellus, memorat Hieronymus.

Quae omnia rationem temporum inspicienti vel clarius elucent. Siquidem et Eusebium in ll. Ἐκκλησ. ἱστορίας libellum *De mort. pers.* cognitum habuisse liquet (4), et ipsius libelli scriptorem Nicomediae vixisse, ibique annis praesertim p. Chr. n. CCCXI-XIII rebus quas memoriae tradit testem adfuisse, ex pluribus locis efficitur (5): quod quidem adfatim Lactantio

---

(1) Hoc nempe BRANDTIUS ipse iam in diss. *Ueber das Leben d. Laktanz* (in *Sitz. Ber. d. k. Wiener Akad.* CXX, p. 3) fatebatur; ceterum vide BELSERUM p. 457 s.

(2) *C. I. L.* VIII 7241; cfr. SEECK, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, I, Berlin, 1895, p. 426.

(3) J. BELSER, *Ueber den Verfasser des Buches « de mort. pers. »*, p. 452 ss.; Seeck I 426; A. HARNACK, *Die Chronologie der Altchr. Litt. von Irenaeus bis Eusebius*, p. 421; cett.

(4) HARNACK, II, II, 421.

(5) I 7, XXXV 4, XLVIII 1, LII 1; cfr. M. SCHANZ, *Gesch. d. röm. Litt.* III 463 s.

convenit. Nam Lactantius in Bithynia *Inst. divin.* libris scribendis inde ab a. CCCIII vel -IV, furente scil. christiani nominis hostium, Diocletiani in primis et Maximiani Galerii saevitia, primo navavit operam; mox, ut ex *Inst.* V II 2 discimus, Nicomedia cedere, a. videlicet CCCV vel VI, coactus fuit; sed enim eodem illum rediisse a. CCCXI, promulgato nempe Galerii edicto, de quo in cap. *De mort. pers.* XXXIV sermo est, res est verisimillima (1). Etenim quod Brandtius olim tanto opere contenderat, Lactantium ad Treviros in Galliam a Constantino Augusto, Caesaris Crispi litteris erudiendi gratia, iam tum accitum fuisse, a. videlicet CCCVII vel summum CCCVIII (2), illud nemini quidem persuasit (3).

Ex iis, quae superius dicta sunt, facile iam Lactantium huiusce libelli scriptorem fuisse evincitur. Nam si cui illud magis placeat, librum fuisse sine scriptoris nomine primitus in lucem editum, deinde aevo seriore, iam ante Hieronymi tempora, Lactantii stilo perperam vulgo attributum, is vel exinde refellitur, quod Donato confessori inscriptus est; atqui ubi apprime notus est ille cui liber inscribitur, is qui scripsit eo ipso penitus ignotus esse non potest (4). Neque enim facile quisquam crediderit falsarium aliquem vel vivo etiamtum Lactantio vel sub ipsa Lactantii tempora videlicet hunc libellum Ciceroni christiano per fraudem adfinxisse, cum qui eum fraudis malae convincere possent superessent bene multi (5). Quod si quis obscuri nominis et, ut ita dixerim, infamem quemdam L. Caecilium, qui Nicomediae una cum Lactantio diocletianeo in christianos duello testis adfuerit, libellum *de mort. pers.* scripsisse confingat, ille quidem prodigium quoddam ac monstrum in re litteraria extitisse fateatur necesse est; duos nempe rhetores latinos itidemque christianis religionibus addictos et eos quidem scribendi cum primis peritos Nicomediae in urbe graeca eodem

---

(1) HARNACK II, II 417.

(2) *Ueber das Leben des L.* 32 ss.; *Ueber das Verhältniss der « Mortes » zu der « Epitome » der Inst. u. die Entstehungszeiten der b. Schriften*, 18 ss.; *Ueber den Verf. des Buches « De mort. pers. »* 133 ss.

(3) Cfr. BELSER 458 ss.; SEECK I, 10; HARNACK 417; BARDENHEWER II 475.

(4) SCHANZ 465.

(5) SCHANZ ib.; HARNACK 423.

tempore fuisse, quorum alteri L. Caecilio Firmiano nomina essent, Lactantio vero, quod vocant, signum, alteri L. Caecilio, ignoto quippe cognomine, quod quis scit idemne an alius fuerit?, una eademque videlicet gente satos; quibus praeterea amicus quidam esset, Donatus nomine, idemque christianus, cui uterque libellum inscripserit, alter *De ira dei*, *De mort. pers.* alter; rursus qui, quod magis etiam mirum, librum unum scripserint *De persecutione* alter, alter *De mort. pers.*

Ceterum non est cur quis suspicetur Stridoniensem doctorem ipsum iam, ad huius libelli scriptorem quod attinet, deceptum fuisse, quippe cum nec adeo naris obesae fuerit nec cui defuerint genuini fontes, unde notitiam rerum christianarum, quae praesertim tam exiguo temporis intervallo ab eius aetate seiunctae essent, uberem ac sinceram hauriret; nec quisquam facile sibi persuaserit opusculum *De mort.* sub ementito Lactantii nomine iam inde a saec. IV° vel V°, tamquam cornicem furtivis vestitam coloribus, subditiciae famae vulgo aucupium fecisse, nisi e lactantiano penu reipsa prodiisset.

Nam si librum ipsum inspicias nihil profecto ibi reperias, quod lactantiana oratione dignum plane non sit. Siquidem ipsum illud, quod est totius disputationis inibi institutae tamquam fons et caput, deum scilicet, acerrimum christiani sanguinis ultorem, persecutores sui nominis serius ocius atrocibus multare mortibus, lactantianum est adeo, ut nil magis cum eius mente consentiat, qui in *Epit. div. inst.* XLVIII (53) 4, 5 apertissime profiteatur: « Cum isti... nomen eius [scil. dei] in nobis persecuntur... mites et taciti et patientes perferimus omnia... Habemus enim fiduciam in deo, a quo expectamus secuturam protinus ultionem. Nec est inanis ista fiducia, siquidem eorum omnium, qui hoc facinus ausi sunt *miserabiles exitus* partim cognovimus, partim vidimus; nec ullus habuit impune, quod deum laesit, sed qui sit verus deus qui verbo discere noluit, supplicio suo didicit ».

Neque tamen Brandtio assentior, qui historiae fidem in *Mort.* desiderat (1); res quidem gestas domi bellique, interitus praesertim Augustorum ac Caesarum, qui antiquae religioni studebant, novam e stirpe evellere nitebantur, tamquam per

---

(1) *Ueber die Entstehungsverhältnisse* cett. 68 ss.

specilla quaedam christiana, ut Harnack monuit (1), conspecta litteris mandavit Lactantius. Nimirum fuscioribus fortasse coloribus ea omnia adumbravit; imo valde mirum esset, si homo christianae fidei addictus, in christiani nominis efferatos hostes, dudum fidelium gregem tamquam lupos rapaces adortos, minus acriter esset invectus.

Neque illud mihi scrupulum facit quod dicendi genus in *Inst.* ceterisque libris, qui ad christianam philosophiam spectant, grave et ornatum neque ullius eloquii veneris expers elucet, in *Mort.* vero oratio simplex viget ac nuda quasique humi repens festino gradu, nervi tamen atque acuminis plena; in illis sermonis latini purissima quaedam vena est, in hoc autem libello aurea illa vena permixtas habet argenti deteriorisve metalli lamellas (2); quandoquidem diversa est huic atque illis subiecta materies; illa mente, ut ita dicam, serena placide derivarunt, hic vero liber exulcerati animi deleniendi gratia currenti calamo, ut aiunt, ex tempore effusus est; non ita tamen ut lactantianae orationis illa felicitas beatusque lepos non passim eniteat (3). Quod si minus foede codex corruptus esset, multo lucidius profecto eniteret; nam siqua in libello pingui, ut aiunt, minerva scripta legimus, pleraque omnia scribae ignavissimo potiusquam ipsi Lactantio accepta esse referenda quis non videt? (4). Rursus religio illa orationis apte cadentis et numerosae (5), quam romani rerum scriptores vel summa laude digni spernere solent (6), in *Mort.* servatur fidelissime. Denique adeo libello lactantiana quaedam species inest, ut Brandtius ipse imitatorem quendam Lactantii, seu verius plagiarium libellum hunc conscripsisse paene invitus fateri coactus sit (7).

Quae cum ita sint *Mortes* Lactantii stilo tribuendas censeo. Sed de his hactenus.

---

(1) 424; cfr. BELSER 439 ss.; PICHON 384 ss.

(2) L. c. 34 ss.

(3) Ut illa quae BRANDTIUS in *Mort.* notat, BELSERUS 485 ss. satis lucide explicat.

(4) Cfr. NIC. DE LESTOCQ, *Disquisitio de auctore libri, cui titulus « L. Cecilii De mort. pers. » qui Firmiano Lactantio tribui solet*, ap. LENGLETIUM II, XLIX.

(5) PICHON 429 ss.

(6) Vide quae de hac re disputat R. SABBADINI in comment. *Rivista di fil. class.*, XLVIII, 1920, f. 3°, p. 354 ss., ubi A. W. de Groot refellit.

(7) L. c. 29 ss.

Cap. II.

DE «MORT.» COD. PARISINO AC DE EDIT. NOSTRA.

Huius libelli mira est historia. Nam post Hieronymi nudam illam mentionem altum est de illo apud omnes scriptores per plura saecula silentium; et cum cetera Lactantii opera tam saepe descripta sint vel per ingruentis barbariae tempora, mox, inventa arte guttembergia, a. MCCCCLXV, ante omnia christianae sapientiae monumenta, deinceps vero saepius, formis excusa sint, hic tamen unus libellus non modo rarius est descriptus, sed in bibliothecarum tenebris ac situ despectus delituit, donec illum a. demum p. Chr. n MDCLXXIX ex uno perquam mendoso exemplari Stephanus Baluzius in lucem excitavit; neque ad hunc usque diem aliud exemplar est adinventum. Nempe hic liber, multa iam saecula, ut Nicolai Le Nourry monachi Maurini verbis utar ex praefatione editioni eius parisinae depromptis, «luctabatur cum blattis et tineis, donec i. v. J. B. Colbertus... praeceperit manuscriptos codices, undique conquisitos, suam in bibliothecam asportari. Eius siquidem iussu c v D. Foucault... omnes perlustravit huius provinciae [scil. Aquitaniae] sibi commissae bibliothecas, ac tandem Moissiacum a 1678, mense Aprili se contulit. Situm vero ibi est antiquissimum Ordinis S. Benedicti monasterium, quod olim vocabatur Abbatia mille monachorum, iamque et ab superiori saeculo [XVII] a Canonicis, uti aiunt, saecularibus incolitur. Ab his itaque eximius vir, nec minus fori, quam litterarum laboribus addictus, postquam eo quo par erat honore exceptus fuisset, in quemdam deductus est locum, cuilibet coeli intemperiei, aërisque inclementiae expositum. Plures autem ibi invenit mss. codd. acervos sine ullo discrimine congestos, qui situ ac putredine exesi, foedissime corrupti, paeneque consumpti erant. Ex his tamen indigestis codd. cumulis ducentos et quinquaginta, caeteris omnibus vetustiores et saniores, ac eum in primis, de quo agimus, magno plane laudandoque delectu seiungi curavit. Tum dehinc obtenta ab i. d. Destrades Moissiacensi tunc abbate et Canonicis venia, omnes illos codd. transmisit Lutetiam Parisiorum, atque ab eo

tempore in bibliotheca Colbertina diligentissime adservantur » (1) Atque ut Colbertus Moissiacenses codd. mss. emeret auctor ei fuerat ille, qui primus opusculum hoc edidit, Baluzius, quemadmodum v. c. Leopoldus Delisle ostendit (2).

Codex qui fuit olim Abbatiae Moissiacensis (*Moissac, Département Tarne et Garonne*), deinceps bibliothecae Colbertinae, n. 1297, nunc denique bibl. nation. parisinae inter latinos n. 2627, miscellaneus, alt. 24 cm. lat. 16,5 cm., saeculo XI°, non quidem IX°, ut quidam parum scite arbitrati erant, et, iudicio v. cl. Henrici Omont, palaeographiae quam vocant peritissimi, declinante potius quam medio saec. XI° scriptus litteris minusculis, ff. 1-16ª lactantianum exhibet opusculum. Codicis pag. 1ª lectu difficillima est, detritis et situ ac madore confectis versibus primis et aliis, fortasse etiam « iniecto quodam glutine », ut Le Nourry suspicatus est; etiam 1ⁱ f.ⁱ, item 10ⁱ et 12ⁱ dextrae marginis partes abscissae sunt, cum iisque quaedam scripturae particulae interierunt. Totus liber videtur una eademque manu scriptus (3).

Est quidem codex perquam mendosus et lacunis hiulcus, quae vitia ipsi amanuensi imperito partim, partim etiam archetypo, quem vocant, codici mendis et ipsi fortasse scatenti tribuenda dixeris; qui codex pariter litteris minusculis scriptus fuisse videtur. Quod si codicis colbertini scripturae quaedam, veluti XXXVI 1 *bhyaniam* pro *Bithyniam*, ubi certissime *a* pro *ti* legimus, item XIX 3 *inquit*, quod Columbi ac Bentleii ingeniosa coniectura *in qua* corrigitur, rursus XLVIII 4 *cavere*, quod ex Eusebio idem Columbus, Toinardus alii *libere* (scil. *livere*) restituerunt, momenti aliquid habent, non absurde dixeris aut ipsum archetypum visigothicum fuisse aut visigothico fonte derivatum (4). Hispaniam sapit etiam quod legitur XVI 1 *acervissime* pro *acerbissime*, quae scribendi forma marmoribus hibericis haud inusitata cum recentioris hispanorum linguae norma consentit (5).

---

(1) Praef. p. 11 s. (n. n.).

(2) *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale*, I, Paris, 1868, p. 457 ss.

(3) Cfr. BRANDTII *Prolegom.* VI.

(4) Cfr. EWALD et LOEWE, *Exempla scripturae visigothicae*, Heidelberg, 1883.

(5) A. CARNOY, *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*². Bruxelles,

Ceterum si vitiosas lectiones propius inspicias, codicem nostrum imaginem illam referre videas, quae latinitatis in peius ruentis propria est, sive -ē pro -ī, -ī pro -ē saepius usurpat, quemadmodum; II 8 *deleri*, XLIII 5 *succedendos* et contra, VII 9 *exceditur*, V 6 *direpta*, XIII 2 *diripuit*, XIX 5 *inspiratae*, XXIII 2 *mitiebantur*, XXVII 4 *dimisisque*, XXXVII 6 *delicto*, cett.; sive *-m* litteram in fine vocum elidit, aut contra per vitium adiicit, ut facile exitus vocum, quales sunt *-um -o*, *-am -a*, *-em -e*, temere permisceantur; sive *v* pro *b* ponit, ut XVI 1 *acervissime*, XX 2 *novisset* (*non obisset*); sive etiam pro *dia za-* suggerit in voce scil. *diabolus*, quae *zabulus* XVI 10 legitur, qualis vulgaris medii aevi scriptio est. Sileo de minimis aliis, ad scribendi rationem pertinentibus, quae diligentissime Brandtius exhibet.

Unum illud commemoratione dignum non praetermitto, quod ab aliis animadversum non video, nomina imperatorum, quasi censoria virga notata, persaepe in codice silentio praeteriri, iis quoque in locis, ubi obscuritatem silentium illud ingerit non mediocrem, neque in promptu est legenti divinare de quonam potissimum sermo sit; ut III 1 <Domitianus> cum Burneto et Brandtio restituendum est, potiusquam cum Le Nourryo (1) obscuritate exinde oriente abutaris ad lactantianam libelli originem subvertendam; et ita passim. Illud praecipue mirum Galerii nomen in hoc libello nusquam legi, qui, quotiescumque simul cum Herculio inducitur, <Maximinianus alter>, alibi vero perpetuo Maximianus vocatur; ubi dubius quis haerere possit Galeriine proprium vocabulum, quod Christi scilicet persecutor fuit crudelissimus, Lactantius ipse postuma quadam damnatione deleverit, an, quod mihi magis arridet, cum in archetypo « Galerius Maximianus » legeret scriba inscitus ac festinans alterum nomen omiserit, alterum vero, utpote notum magis, receperit.

Sed enim incredibilis deprehenditur ubique in nominibus propriis scribendis librarii socordia; ut XXXIII 4, cum illud Verg. *Georg.* III 550 « Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus » recitat Lactantius, codex monstra illa ac prodigia

---

1906, fr. 128 ss., praesertim 140 s. Nec minus Hispaniam redolet adnotatiuncula margini inferiori f. 6^{a} adscripta, ex eadem manu qua scriptus est libellus: « bona tincta », nam hispanis *tinta* etiamnunc est atramentum (cfr. f. 7b « bona penna »).

(1) 135.

nominum nobis exhibet: *phillides cirona. metomus. melamphius:* quo fit ut minus etiam mirer in ipso libri titulo scriptoris nomen decurtatum fuisse, ut « Lucii Cecilii » scriptum sit quod fuerit in archetypo vel in archetypi fonte « L(ucii) Caecilii Firmiani Lactantii » (1).

***

De usu vero codicis ms.i in edendo libello ac de studiis in eum collatis, cum multa in Brandtii et Laubmanni Prolegomenis (2) praeclare scripta sint, ad ea lectorem candidum remitto. Hic quidem sufficiat monuisse ex primis *Mort.* edd. praecipuam operam in perspiciendis referendisque colbertini ms.i lectionibus posuisse Baluzium, Le Nourryum, Lengletium, qui etiam « Specimen Ms.i Colbertini », tamen hic illic infidele, aere cudendum curavit, item Duebnerum. Iamvero ex novissima editione vindobonensi, quae apographo, quod Andreas Laubmann a. MDCCCLXIV iussu Academiae vindobonensis diligentissime confecerat, praecipue innititur, et, ad 1a pag.am quod attinet, etiam apographo Henr. Omontii viri in re palaeographica facile principis, item collationi novae quorundam locorum, qui graviores corruptelas passi erant ab ipso S. Brandtio a. MDCCCXCI perfectae, quae sit colbertini cod. genuina ac sincera facies cuilibet facile videre est. Siquidem in brandtiano apparatu critico locupletissimo codicis varietates omnes vel levissimae recensentur, exceptis tantummodo quibusdam quisquiliis ad orthographiam, quam vocant, pertinentibus, de quibus tamen per capita in Prolegomenis disseritur.

***

Equidem in edendis *Mortibus* eam rationem ac viam ingressus sum ut libro manu scripto religiose adhaererem ex eiusque lectionibus quam minime possem secederem; quod tamen, quandoquidem codex mendis faedissime scatet, facere, rarius id quidem,

---

(1) Sed de hac re vide etiam DE LESTOCQUIUM LVIII.
(2) XI ss., XIX ss.

non timui, cum me « et ratio et res ipsa », ut Bentleiana usurpem verba, compellerent. Interdum igitur codicis lectionem solus contra omnes edd. retinui, ratus editoris officium esse textum prius intellegere, quam corrigere. Atque sinceram esse l.[i] ms.[i] lectionem identidem mihi persuasit vel ipsa numeri oratorii lex, cui Lactantius hic quoque summa fide obtemperat; et in hoc quidem libello recensendo primus etiam ex numeri disciplina opem quaesivi. Quemadmodum XVI 6 *currui tuo subiugantem* retinui, nam qui cum Nic. Heinsio *subiungentem*, Verg. *Ecl.* V 29 fortasse memores, reponunt, numerum plane subvertunt; XXIX 5 *recciderunt* ex cod. item restitui.

In *Appendice critica* lectiones codicis parisini tantum non omnes recepi, ut germana eius facies exinde legenti appareret; quem quidem parisinum ex imaginibus solis vi expressis a cl. v. H. Omontio Lutetia Parisiorum ad me humanissime missis denuo ex integro contuli. Tamen monstra quaedam et ludibria lectionum, quae et dubio procul corruptae et nullo negotio iam a veteribus editoribus sublatae sint, tamquam inutilem saburam, exclusi, quas qui curiosius perdiscere studeat, eum ad Brandtianum thesaurum locupletissimum mitto; etiam varieta tesillas scribendi rationis minutiores, quae deterioris aevi corruptelas sapiunt, tacitus correxi; coniecturas vero editorum, probabiliores scilicet, in locis nempe restitutu difficillimis aut desperatis omnino, qui quam multi sint statim legenti palam fiet, saepius quam volueram, exhibui.

Mediolani a. d. VI. Id. Oct. a. MCMXX.

I. PESENTI.

EDITIONES. COMMENTATIONES

I. — Libri « De mortibus persecutorum » editiones.

a) separatim:

Ed. princeps: in Steph. Baluzii *Miscellaneorum* lib. II, Parisiis, 1679, p. 1 ss.; quae ed. etiam separatim prodiit (ib. e. a.), et repetita est a Mansio Baluzii *Miscellan.* vol. I p. 1 ss., 33 ss. (notae), Lucae, 1762.

L. Caecilii Firmiani Lactantii *De mort. pers. lib.*, Oxonii e theatro Sheldoniano, 1680. [De iis qui textum recognoverunt legimus in praefat.: « <Librum> male multatum, et lacunis saepius hiulcum, partim ex nostris, partim doctissimorum virorum, Episcopi Asaphensis, et Isaaci Vossii, coniecturis subinde restituimus »; et in notis passim, cum ceteri coniecturarum auctores non nominentur, *vir reverendiss.* vel *admodum reverendus* vel *rever.* occurrit, videlicet epus. ille Asaphensis. Bauldri (*Praefat.* p. **) ed. recognovisse scribit « Oxoniensem Episcopum, Ioannem Felles *sic* ». Lenglet quoque « a Io. Fell. » ed. curatam esse ait; item in exemplari huius ed., quod olim fuit I. G. Graevii et inter eius libros in bibliotheca Heidelbergensi asservatur, praeter Graevii nomen in folio quod est ante titulum manu ipsius scriptum est: *Donum Illustris Viri Ioannis Fell Episcopi Oxoniensis.* Atqui Iohannes Fell numquam fuisse videtur ep.us Asaphensis (de his cfr. Brandtium *Proleg.* XX s.). Quae omnia forsitan apprime inter se conciliaveris, si Io. Fell epum. oxoniensem principem ut ita dicam editionis curatorem fuisse intellegas, eundemque praefatum esse ed.i ac de se locutum esse cum ait: « partim ex nostris... coniecturis » cett., *virum* autem *reverendiss.* in notis laudatum fuisse Ep.um Asaphensem].

— cum Notis Iohannis Columbi, ad perill. et magnum virum, Gisbertum Cuperum, Aboae in Finlandia, 1684. Insunt notae ipsius Cuperi, qui deinceps eas auctiores et emendatiores ad Paulum Voet van Winssen Traiectinum misit, qui rursus videtur eas Bauldrio misisse.

— cum Notis Steph. Baluzii, Tutelensis, qui primus ex veteri cod. Ms. Bibliothecae Colbertinae vulgavit. Ed. Secunda. Access. Gisb. Cuperi, Io. Columbi, Tho. Spark, Nic. Toinardi, Io. Georg. Graevii, Tho. Gale, Eliae Boherelli, ceterorumque, de quibus in Praefatione ad Lect. Animadversiones, tam hactenus editae, quam ineditae. Recensuit, suis auxit, cum versionibus contulit, Paulus Bauldri. Addita, post reliqua, Henr. Dodwelli Dissertatio de Ripa Striga; nec non Theod. Ruinarti Praef. ad Acta Martyrum; cum Indicibus necessariis. Traiecti ad Rhenum, 1692.

Lucii Cecilii *sic Liber ad Donatum Confessorem De mortibus persecutorum,* hactenus Lucio Caelio Firmiano Lactantio adscriptus, Ad Colbert. cod. denuo emendatus. Accessit dissertatio, in qua de huius libri auctore disputatur, et omnia illius loca dubia, difficilia, obscura, variaeque auctoris opiniones examinantur, explicantur, illustrantur. Studio et opera d. Nic. Le Nourry Presb., et Monachi O. S. B., e Congr. S. Mauri. Parisiis, 1710.

Editiones, quae prodierunt: op. et sumpt. Bibl. Catech. S. J. Graecii, 1726 (ex ed. Cellarii); op., ac stud. P. D. Io. Andr. Paternò Castello Casin. Mon., Venetiis, 1766; item parisinam « par l'abbé Guépratte », plus semel recusam, aa. 1851, -54, -62; ed. quae est pars XXII corporis « SS. PP. *Opuscula selecta* », quam confecit et commentariis auxit H. Hurter S. J., Oeniponte, 1873; denique ed. cum adnotationibus Ioh. Tamiettii5, Aug. Taurinorum, 1905 (1); omnes, praeter primam, ad edit. Lengletianam reconcinnatas, cum nihil novae opis ad libellum restituendum afferant, obiter tantum nomino.

---

(1) Huius in praef. mirum quiddam narratur; nam Tamiettius: « Hunc librum », inquit, « penitus intercidisse docti querebantur, quum proximo saeculo celeberrimus Maj inventum ex oblivione tandem excitavit atque edidit ».

— Ed. classique. Texte revue sur le ms. unique conservé à la Bibl. Imp. Avec notice et notes en français par M. FR. DÜBNER, Paris, s. a. (1863); quae ed. repetita est Parisiis et Lugduni a. 1879.

b) una cum reliquis Lactantii operibus:

L. Caecilii Firmiani Lactantii *Opera* ed. THO. SPARK, Oxonii, 1684.
— Cantabrigiae, 1685.
— ed. CHRISTOPH. CELLARIUS, Lipsiae, 1698.
— ed. IO. GE. WALCHIUS, Lipsiae, 1715; rep. est a. 1735.
— ed. CHRISTOPH. AUG. HEUMANNUS, Gottingae, 1736.
— ed. IOH. LUDOLPH. BUENEMANNUS, Lipsiae, 1739.
— edd. IO. BAPT. LE BRUN, NIC. LENGLET DUFRESNOY, Parisiis, 1748.
— ed. F. ED. A S. XAVERIO, Romae, 1754-59.
— ed. O. FR. FRITZSCHE in Gersdorfii *Bibliotheca Patrum eccles. lat.* vol. X. Lipsiae, 1842-44.
— recens. S. BRANDT et G. LAUBMANN, in bibl. quae inscribitur: *Corpus scriptorum ecclesiast. lat.* XXVI-XXVII, Vindobonae, 1893, p. II^{ae} fus II^{us}. Hanc ed. signo B distinguam, quamquam communi opera a G. LAUBMANNO et S. BRANDTIO est confecta, quemadmodum ex Prol. XXIX liquet; coniecturas S. Brandtii in apparatu critico propositas, in textum vero non receptas, nomine « Brandt » apposito laudabo. — Editionem minorem, ut aiunt, brevissima adnotatione critica ornatam, confecit S. Brandt, quae separatim prodiit Vindobonae, a. 1897.

***

Interpretationes quoque, franco-gallica FR. DE MAUCROIX, quae Parisiis a. 1680 primum prodiit, item anglica GILB. BURNET, quae Londini a. 1686 primum in lucem edita est, nonnihil auxilii ad textus crisin adferunt.

II. — Commentationes de Lactantio et eius operibus.

Praeter scriptores Historiae litterarum, quales A. HARNACK, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, Ier Theil:

Die Ueberlieferung u. der Bestand d. a. L., Leipzig, 1893, p. 736 ss.; II[er] Theil: *Die Chronologie*, II[er] Bd., *Die Chr. d. L. von Irenaeus bis Eusebius*, p. 415 ss.; O. Bardenhewer, *Geschichte d. altkirchlichen Literatur*, II, Freiburg i. Breisgau, 1903, p. 472 ss.; M. Schanz, *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian* (in corpore, quod inscribitur: *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* herausgeg. von Dr. J. v. Müller, VIII), III[er] Theil, p. 445 ss., laudandi sunt:

S. Brandt, *Ueber die dualistischen Zusätze u. die Kaiseranreden bei Lactantius*, III *Ueber das Leben d. L.* (*Sitzungsberichte d. K. Akademie der Wissenschaften in Wien*, CCXX, 1890, Diss. V[a]).

R. Pichon, *Lactance*, Paris, 1901.

***

III. — Commentationes de scriptore libelli « De mort. persec. ».

Ad. Ebert, *Ueber den Verfasser des Buches « d. m. p. »* (*Berichte über die Verhandlungen der k. sächs. Gesellsch. der Wiss.* zu Leipzig XXII, 1870, 115 ss.).

V. Kehrein, *Quis scripserit libellum qui est L. Caecilii de mort. pers.* (Dissert. inaug.), Monasterii, 1877.

S. Brandt, *Ueber die Entstehungsverhältnisse der Prosaschriften des Lactantius*, pp. 22-98; « Ueber den Verfasser des Buches *de mort. persec.* »; 99-122: « Ueber das Verhältnis der *Mortes* zu der *Epitome* der *Inst.* u. die Enstehungszeiten der beiden Schriften » (*Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*, CXXV, 1891, 11 ss.). Cfr. rec. A. Crivellucci in *Studi storici*, I, 1892, p. 267 ss., et A. Iülicher in *Historische Zeitschrift* XXXIII, 2, 1892, 319 ss.

J. Belser, *Ueber den Verfasser des Buches* « de mort. persec. » (*Theol. Quartalschrift*, LXXIV, 1892, 246 ss., 439 ss.). Cfr. Aug. Mancini hanc diss. in *Studi storici* II, 1893, 105 ss. rec.

Ad. Groscurth, *De auctore libri qui est L. Caecilii ad Donatum conf. de mort. persec.*, Berolini, 1892.

S. Brandt, *Ueber den Verfasser des Buches « de mort. persec. »* (*Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paedagog.*, CXLVII, 1893, 121 ss., 203 ss.).

J. Belser, *Der Verfasser des Buches « de mort. persec. »* (*Theol. Quartalschrift*, LXXX, 1898, 547 ss.).

J. Kopp, *Ueber den Verfasser des Buches « de mort. persec. »* (Dissert. inaug.), München, 1902.

***

IV. — Commentationes ad rem criticam pertinentes.

Nic. Toinard, *Notae in Lactantium « De mort. persec. »*, Parisiis, 1690.

Ioh. Belser, *Grammatisch-kritische Erklärung von Lactantius « De mort, persec. »* (Programma), Ellwangen, 1889.

Anonymus, *Miscellaneae observationes in auctores veteres et recentiores*, vol. IV, Amstelaedami, 1734, p. 31 ss.; item p. 70 s. alterius anonymi observationes extant.

C. Halm, *Zu Lactantius De mort. pers.* (*Sitzusgsberichte d. K. Akad. d. Wissensch.* in *Wien, Phil. hist. Cl.*, L, 1865, 162 ss.).

C. Zangemeister, *Bericht über die im Auftrag der Kirchenvätercommission unternommene Durchforschung der Bibliotheken Englands*, Ib. LXXXV, 1876, 536 ss.; ubi Richardi Bentlei notas marginibus exemplaris heidelbergensis ed. Le Nourryi, ascriptas refert.

***

Commentationes de historiae fide libelli de mort. persec.

J. Rothfuchs, *Qua historiae fide Lactantius usus sit in libro de mort. persec.* (Progr.), Marburgi, 1862.

Fr. Görres, *Zur Kritik des Eusebius u. des Laktantius* (*Philologus*, XXXVII, 1876-77, 597 ss.).

C. Wehner, *In welchen Punkten zeigen sich bei Laktantius « De mort persec. » die durch lokalen Standort des Verfassers bedingten Vorzüge in den Berichten über die letzten drei Regierungsjahre Diokletians?* (Progr.), Saalfeld, 1885.

A. Crivellucci, *Ad Lact. Inst. IV* 27 *et Ps. Lact. De mort. persec.* 10 (*Studi storici*, II, 1893, 45 ss.); Idem, *Il falso Lattanzio ed Eusebio nel racconto della guerra del* 312 *dipendono da Eumenio e da Nazario?* (Ib. 374 ss.).

A. Mancini, *Quaestiones Lactantianae* (Ib. 444 ss.); de quibus cfr. S. Brandt, *Adnotatiunculae Lactantianae* (Ib. III, 1894, 65 ss.); A. M., *La Storia ecclesiastica di Eusebio e il « De mort. persec.* » (Ib. V, 1896, 55 ss.; VI, 1897, 125 ss.).

L. CAECILII FIRMIANI LACTANTII

DE MORTIBUS PERSECUTORUM

LIBER.

I. Audivit dominus orationes tuas, Donate caris- 1
sime, quas in conspectu eius per omnes horas * * *
fratrum nostrorum, qui gloriosa confessione sempi-
ternam sibi coronam pro fidei meritis quaesierunt.
Ecce, deletis omnibus adversariis, restituta per orbem 2
tranquillitate, profligata nuper ecclesia rursus exurgit
et maiore gloria templum dei, quod ab impiis fuerat
eversum, misericordia domini fabricatur. Excitavit 3
enim deus principes qui tyrannorum nefaria et
cruenta imperia resciderunt, humano generi provi-
derunt, ut iam quasi discusso tristissimi temporis
nubilo mentes omnium pax iucunda et serena laeti-
ficet. Nunc post atrae tempestatis violentos turbines 4
placidus aer et optata lux refulsit, nunc placatus
servorum suorum <precibus> deus iacentes et
afflictos caelesti auxilio sublevavit, nunc maerentium
lacrimas extincta impiorum conspiratione detersit.
Qui illuctati erant deo, iacent, qui templum sanctum 5
everterant, ruina maiore ceciderunt, qui iustos excar-
nificaverant, caelestibus plagis et cruciatibus meritis
nocentes animas profuderunt. Sero id quidem, sed 6

7 graviter ac digne. Distulerat enim poenas eorum
deus, ut ederet in eos magna et mirabilia exempla,
quibus posteri discerent et deum esse unum et
eundem iudicem digna vid<elicet> supplicia impiis
8 ac persecutoribus irrogare. De quo<rum> exitu
<scripto> testificari placuit, ut omnes qui procul
remoti fuerunt vel qui p<ostea fu>turi sunt, scirent,
quatenus virtutem ac maiestatem suam in ex<cin-
den>dis delendisque nominis sui hostibus deus
9 summus ostenderit. Ab re ta<men non> est, si a
principio, ex quo est ecclesia constituta, qui fuerint
persecutores <eius> et quibus poenis in eos cae-
lestis iudicis severitas vindicaverit, exponam.

1 II. Extremis temporibus Tiberii Caesaris, ut scrip-
tum legimus, dominus noster Iesus Christus a Iudaeis
cruciatus est post diem decimum kalendas apriles
2 duobus Geminis consulibus. Cum resurrexisset die
tertio, congregavit discipulos, quos metus comprehen-
sionis eius in fugam verterat, et diebus XL cum his
commoratus aperuit corda eorum et scripturas inter-
pretatus est, quae usque ad id tempus obscurae
atque involutae fuerunt, ordinavitque eos et instruxit
ad praedicationem dogmatis ac doctrinae suae dis-
3 ponens testamenti novi sollemnem disciplinam. Quo
officio repleto circumvolvit eum procella nubis et
4 subtractum oculis hominum rapuit in caelum. Et
inde discipuli, qui tunc erant undecim, adsumptis in
locum Iudae proditoris Mathia <et> Paulo dispersi
sunt per omnem terram ad evangelium praedicandum,
sicut illis magister dominus imperaverat, et per
annos XXV usque ad principium Neroniani imperii
per omnes provincias et civitates ecclesiae funda-

menta miserunt. Cumque iam Nero imperaret, 5
Petrus Romam advenit et editis quibusdam mira-
culis, quae virtute ipsius dei data sibi ab eo potestate
faciebat, convertit multos ad iustitiam deoque tem-
plum fidele ac stabile collocavit. Qua re ad Neronem 6
delata cum animadverteret non modo Romae, sed
ubique cotidie magnam multitudinem deficere a cultu
idolorum et ad religionem novam damnata uetustate
transire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, pro-
silivit ad excidendum caeleste templum delendamque
iustitiam et primus omnium persecutus dei servos
Petrum cruci adfixit, Paulum interfecit. Nec tamen 7
habuit impune; respexit enim deus vexationem populi
sui. Deiectus itaque fastigio imperii ac devolutus a
summo tyrannus impotens nusquam repente com-
paruit, ut ne sepulturae quidem locus in terra tam
malae bestiae appareret. Unde illum quidam deliri 8
credunt esse translatum ac vivum reservatum, Si-
bylla dicente matricidam profugum a finibus
<terrae> esse venturum, ut quia primus per-
secutus est, idem etiam novissimus persequatur
et antichristi praecedat adventum. <Atqui> fas 9
est credere: sicut duos prophetas vivos esse trans-
latos in ultima <tempora> ante imperium Christi
sanctum ac sempiternum, cum descendere coeperit,
<quidam sanctor>um pronuntiant, eodem modo
etiam Neronem venturum putant, <ut praecu>rsor
diaboli ac praevius sit venientis ad vastationem
terrae et huma<ni ge>neris eversionem.

III. <P>ost hunc interiectis aliquot annis alter 1
non minor tyrannus ortus est <Domitianus. Qui>
cum exerceret invisam dominationem, subiectorum

tamen cervicibus incubavit quam diutissime tutusque
regnavit, donec impias manus adversus dominum
2 tenderet. Postquam vero ad persequendum iustum
populum instinctu daemonum incitatus est, tunc
traditus in manus inimicorum luit poenas. Nec satis
ad ultionem fuit quod est interfectus domi: etiam
3 memoria nominis eius erasa est. Nam cum multa
mirabilia opera fabricasset, cum Capitolium aliaque
nobilia monimenta fecisset, senatus ita nomen eius
persecutus est, ut neque imaginum neque titulorum
eius relinqueret ulla vestigia, gravissime decretis etiam
mortuo notam inureret ad ignominiam sempiternam.
4 Rescissis igitur actis tyranni non modo in statum
pristinum ecclesia restituta est, sed etiam multo
clarius ac floridius enituit, secutisque temporibus,
quibus multi ac boni principes romani imperii clavum
regimenque tenuerunt, nullos inimicorum impetus
passa manus suas in orientem occidentemque por-
5 rexit, ut iam nullus esset terrarum angulus tam
remotus quo non religio dei penetrasset, nulla de-
nique [dei] natio tam feris moribus vivens, ut non
suscepto dei cultu ad iustitiae opera mitesceret. Sed
enim postea longa pax rupta est.

1 IV. Extitit enim post annos plurimos execrabile
animal Decius, qui vexaret ecclesiam: quis enim
2 iustitiam nisi malus persequatur? Et quasi huius
rei gratia provectus esset ad illud principale fasti-
gium, furere protinus contra deum coepit, ut pro-
3 tinus caderet. Nam profectus adversum Carpos, qui
tum Daciam Moesiamque occupaverant, statimque
circumventus a barbaris et cum magna exercitus
parte deletus, ne sepultura quidem potuit honorari,

sed exutus ac nudus, ut hostem dei oportebat, pabulum feris ac volucribus iacuit.

V. Non multo post Valerianus quoque non dissimili 1
furore correptus impias manus in deum intentavit et
multum quamvis brevi tempore iusti sanguinis fudit.
At illum deus novo ac singulari poenae genere adfecit,
ut esset posteris documentum adversarios dei semper
dignam scelere suo recipere mercedem. Hic captus a 2
Persis non modo imperium, quo fuerat insolenter
usus, sed etiam libertatem, quam ceteris ademerat,
perdidit vixitque in servitute turpissime. Nam rex 3
Persarum Sapor, is qui eum ceperat, si quando
libuerat aut vehiculum ascendere aut equum, inclinare sibi romanum iubebat ac terga praebere et
imposito pede super dorsum eius illud esse verum
dicebat exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis
aut parietibus romani pingerent. Ita ille dignissime 4
triumphatus aliquandiu vixit, ut diu barbaris romanum nomen ludibrio ac derisui esset. Etiam hoc ei 5
accessit ad poenam, quod cum filium haberet imperatorem, captivitatis suae tamen ac servitutis extremae
non invenit ultorem, nec omnino repetitus est. Postea 6
vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit,
derepta est ei cutis et exuta visceribus pellis infecta
rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad
memoriam clarissimi triumphi poneretur legatisque
nostris semper esset ostentui, ne nimium romani
viribus suis fiderent, cum exuvias capti principis apud
deos suos cernerent. Cum igitur tales poenas de 7
sacrilegis deus exegerit, nonne mirabile est ausum
esse quemquam postea non modo facere, sed etiam
cogitare adversus maiestatem singularis dei regentis
et continentis universa?

1 **VI.** Aurelianus, qui esset natura vesanus et prae-
ceps, quamvis captivitatem Valeriani meminisset,
tamen oblitus sceleris eius et poenae iram dei cru-
delibus factis lacessivit. Verum illi ne perficere
quidem quae cogitauerat licuit, sed protinus inter
2 initia sui furoris extinctus est. Nondum ad provincias
ulteriores cruenta eius scripta pervenerant, et iam
Caenofrurio, qui locus est Thraciae, cruentus ipse
humi iacebat, falsa quadam suspicione ab amicis suis
3 interemptus. Talibus et tot exemplis coërceri poste-
riores tyrannos oportebat: at hi non modo territi
non sunt, sed audacius etiam contra deum confiden-
tiusque fecerunt.

1 **VII.** Diocletianus, qui scelerum inventor et ma-
lorum machinator fuit, cum disperderet omnia, ne a
2 deo quidem manus potuit abstinere. Hic orbem
terrae simul et avaritia et timiditate subvertit. Tres
enim participes regni sui fecit, in quattuor partes
orbe diviso, et multiplicatis exercitibus, cum singuli
eorum longe maiorem numerum militum habere con-
tenderent, quam priores principes habuerant, cum
3 soli rem publicam gererent. Adeo maior esse coeperat
numerus accipientium quam dantium, ut enormitate
indictionum consumptis viribus colonorum desere-
4 rentur agri et culturae verterentur in silvam. Et ut
omnia terrore complerentur, provinciae quoque in
frusta concisae: multi praesides et plura officia sin-
gulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare,
item rationales multi et magistri et vicarii praefec-
torum; quibus omnibus civiles actus admodum rari,
sed condemnationes tantum et proscriptiones fre-
quentes, exactiones rerum innumerabilium non dicam

crebrae, sed perpetuae, et in exactionibus iniuriae
non ferendae. Haec quoque tolerari <non> possunt 5
quae ad exhibendos milites spectant. Idem insatiabili
avaritia thesauros numquam minui volebat, sed sem-
per extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut
ea quae recondebat, integra atque inviolata seruaret.
Idem cum variis iniquitatibus immensam faceret cari- 6
tatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus
est. Tunc ob exigua et vilia multus sanguis effusus, 7
nec venale quicquam metu apparebat et caritas multo
deterius exarsit, donec lex necessitate ipsa post mul-
torum exitium solveretur. Huc accedebat infinita 8
quaedam cupiditas aedificandi, non minor provin-
ciarum exactio in exhibendis operariis et artificibus
et plaustris omnibus<que> quaecumque sint fabri-
candis operibus necessaria. Hic basilicae, hic circus, 9
hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus,
hic filiae. Repente magna pars civitatis exciditur.
Migrabant omnes cum coniugibus ac liberis quasi
urbe ab hostibus capta. Et cum perfecta haec fuerant 10
cum interitu provinciarum, 'non recte facta sunt'
aiebat, 'alio modo fiant'. Rursus dirui ac mutari
necesse erat iterum fortasse casura. Ita semper de-
mentabat, Nicomediam studens urbi Romae coae-
quare. Iam illud praetereo, quam multi perierint 11
possessionum aut opum gratia: hoc enim usitatum
et fere licitum consuetudine malorum. Sed in hoc 12
illud fuit praecipuum, quod ubicumque cultiorem
agrum viderat aut ornatius aedificium, iam parata
domino calumnia et poena capitalis, quasi non posset
rapere aliena sine sanguine.

VIII. Quid frater eius Maximianus, qui est dictus 1
Herculius? Non dissimilis ab eo: nec enim possent

in amicitiam tam fidelem cohaerere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas,
2 aequa sententia. Hoc solum differebant, quod avaritiae in altero fuit plus, animi vero minus, sed plus timiditatis; avaritia minor in altero, plus vero animi,
3 non ad bene faciendum, sed ad male. Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam subiacerentque opulentissimae prouinciae vel Africa vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum
4 illi copia suppetebat. Et cum opus esset, non deerant locupletissimi senatores qui subornatis indiciis affectasse imperium dicerentur, ita ut effoderentur assidue lumina senatus. Cruentissimus fiscus male partis opibus
5 affluebat. Iam libido in homine pestifera non modo ad corrumpendos mares, quod est odiosum ac detestabile, verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quacumque iter fecerat, avulsae a complexu parentum
6 virgines statim praesto. His rebus beatum se iudicabat, his constare felicitatem imperii sui putabat,
7 si libidini et cupiditati malae nihil denegaret. Constantium praetereo, quoniam dissimilis ceterorum fuit dignusque qui solus orbem teneret.

1 IX. Alter vero Maximianus, quem sibi generum Diocletianus asciverat, non his duobus tantum quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt
2 malis peior. Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a romano sanguine aliena: non mirum, cum mater eius transdanuviana infestantibus Carpis in
3 Daciam novam transiecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, status celsus, caro ingens et in horrendam magnitudinem diffusa et
4 inflata. Denique et verbis et actibus et aspectu

terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum
metuebat acerrime: cuius timoris haec fuit causa.
Narseus rex persarum concitatus domesticis exemplis 5
avi sui Saporis ad occupandum orientem cum magnis
copiis inhiabat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni 6
tumultu meticulosus animique deiectus, simul et
exemplum Valeriani timens, non ausus est obviam
tendere, sed hunc per Armeniam misit ipse in oriente
subsistens et aucupans exitus rerum. Ille insidiis 7
usus barbaros, quibus mos est cum omnibus suis ad
bellum pergere, multitudine impeditos et sarcinis
occupatos non difficiliter oppressit, fugatoque Narseo
rege, reversus cum praeda et manubiis ingentibus
sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. In tantos 8
namque fastus post hanc victoriam elevatus est, ut
iam detrectaret Caesaris nomen. Quod cum in litteris
ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili
exclamabat: ‘quousque Caesar?’ Exinde insolentis- 9
sime agere coepit, ut ex Marte se procreatum et
videri et dici vellet tamquam alterum Romulum,
maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut
ipse diis oriundus videretur. Sed differo de factis 10
eius dicere, ne confundam tempora. Postea enim
quam nomen imperatoris accepit, exuto socero, tum
demum furere coepit et contemnere omnia. Diocles 11
— <sic> enim ante imperium uocabatur — cum
rem publicam talibus consiliis et talibus sociis ever-
teret, cum pro sceleribus suis nihil non mereretur,
tamdiu tamen summa felicitate regnavit, quamdiu
manus suas iustorum sanguine non inquinaret. Quam 12
vero causam persequendi habuerit exponam.

1 X. Cum ageret in partibus orientis, ut erat pro
timore scrutator rerum futurarum, immolabat pe-
2 cudes et in iecoribus earum ventura quaerebat. Tum
quidam ministrorum scientes dominum cum adsiste-
rent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale
signum: quo facto fugatis daemonibus sacra turbata
sunt. Trepidabant aruspices nec solitas in extis notas
videbant, et quasi non litassent, saepius immola-
3 bant. Verum identidem mactatae hostiae nihil osten-
debant, donec magister ille aruspicum Tagis, seu
suspicione seu visu, ait idcirco non respondere sacra,
4 quod rebus divinis profani homines interessent. Tunc
ira furens <Diocletianus> sacrificare non eos tantum
qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in
palatio iussit et in eos, si detrectassent, verberibus
animadverti, datisque ad praepositos litteris, etiam
milites cogi ad nefanda sacrificia praecepit, ut qui
5 non paruissent, militia solverentur. Hactenus furor
eius et ira processit, nec amplius quicquam contra
6 legem aut religionem dei fecit. Deinde interiecto
aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum
eodemque tum Maximianus quoque Caesar inflam-
matus scelere advenit, ut ad persequendos christianos
instigaret senem vanum, qui iam principium fecerat.
Cuius furoris hanc causam fuisse cognovi.

1 XI. Erat mater eius deorum montium cultrix,
mulier admodum superstitiosa. Quae cum esset...,
dapibus sacrificabat paene cotidie ac vicanis suis
epulas exhibebat. Christiani abstinebant, et illa cum
gentibus epulante ieiuniis hi et orationibus insiste-
2 bant. Hinc concepit odium adversus eos ac filium
suum non minus superstitiosum querelis muliebribus

ad tollendos homines incitavit. Ergo habito inter se 3
per totam hiemem consilio, cum nemo admitteretur
et omnes de summo statu rei publicae tractari arbi-
trarentur, diu senex furori eius repugnavit ostendens
quam perniciosum esset inquietari orbem terrae, fundi
sanguinem multorum; illos libenter mori solere; satis
esse si palatinos tantum ac milites ab ea religione
prohiberet. Nec tamen deflectere potuit praecipitis 4
hominis insaniam. Placuit ergo amicorum sententiam
experiri. Nam erat huius malitiae: cum bonum quid 5
facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse lau-
daretur; cum autem malum, quoniam id reprehen-
dendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut
aliorum culpae adscriberetur quicquid ipse deliquerat.
Admissi ergo iudices pauci et pauci militares, ut 6
dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam pro-
prio adversus christianos odio inimicos deorum et
hostes religionum publicarum tollendos esse censue-
runt, et qui aliter sentiebant, intellecta hominis
voluntate vel timentes vel gratificari volentes in
eandem sententiam congruerunt. Nec sic quidem 7
flexus est imperator, ut accommodaret assensum, sed
deos potissimum consulere statuit misitque aruspicem
ad Apollinem Milesium. Respondit ille ut divinae
religionis inimicus. Traductus est itaque a proposito 8
et quoniam nec amicis nec Caesari nec Apollini
poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus
est, ut eam rem sine sanguine transigi iuberet, cum
Caesar vivos cremari vellet qui sacrificio repugnassent.

XII. Inquiritur peragendae rei dies aptus et felix 1
ac potissimum Terminalia deliguntur, quae sunt a. d.
septimum kalendas martias, ut quasi terminus impo-
neretur huic religioni.

Ille dies primus leti primusque malorum
Causa fuit:

2 quae et ipsis et orbi terrarum acciderunt. Qui dies
cum illuxisset, agentibus consulatum senibus ambobus
octavum et septimum, repente adhuc dubia luce ad
ecclesiam praefectus cum ducibus et tribunis et ratio-
nalibus venit; et reuulsis foribus simulacrum dei
quaeritur, scripturae repertae incenduntur, datur om-
3 nibus praeda, rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi
vero in speculis — in alto enim constituta ecclesia
ex palatio videbatur — diu inter se concertabant
4 utrum ignem potius supponi oporteret. Vicit sententia
Diocletianus cavens, ne magno incendio facto pars
aliqua civitatis arderet. Nam multae ac magnae domus
5 ab omni parte cingebant. Veniebant igitur praetoriani
acie structa cum securibus et aliis ferramentis et im-
missi undique fanum illud editissimum paucis horis
solo adaequarunt.

1 **XIII.** Postridie propositum est edictum quo cave-
batur, ut religionis illius homines carerent omni
honore ac dignitate, tormentis subiecti essent, ex
quocumque ordine aut gradu venirent, adversus eos
omnis actio valeret, ipsi non de iniuria, non de
adulterio, non de rebus ablatis agere possent, liber-
2 tatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum
quidam etsi non recte, magno tamen animo deripuit
et conscidit, cum irridens diceret victorias Gothorum
3 et Sarmatarum propositas. Statimque perductus non
modo extortus, sed etiam legitime coctus cum admi-
rabili patientia postremo exustus est.

XIV. Sed Caesar non contentus est edicti legibus: 1
aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad 2
propositum crudelissimae persecutionis impelleret, oc-
cultis ministris palatio subiecit incendium, et cum
pars quaedam conflagrasset, christiani arguebantur
uelut hostes publici et [cum] ingenti invidia simul
cum palatio Christianorum nomen ardebat: illos con-
silio cum eunuchis habito de extinguendis principibus
cogitasse, duos imperatores domi suae paene vivos
esse combustos. Diocletianus vero, qui semper se 3
volebat videri astutum et intellegentem, nihil potuit
suspicari; sed ira inflammatus excarnificare omnes
suos protinus coepit. Sedebat ipse atque innocentes 4
igne torrebat; item iudices universi, omnes denique
qui erant in palatio magistri data potestate tor-
quebant. Erant certantes quis prior aliquid inve- 5
niret: nihil usquam reperiebatur, quippe cum fa-
miliam Caesaris nemo torqueret. aderat ipse <Ga-
lerius > et instabat nec patiebatur iram inconsiderati
senis deflagrare. Sed quindecim diebus interiectis 6
aliud rursum incendium molitus est; sed celerius
animadversum, nec tamen auctor apparuit. Tunc 7
Caesar medio hiemis profectione parata prorupit
eodem die, contestans fugere se, ne vivus arderet.

XV. Furebat ergo imperator iam non in domesticos 1
tantum, sed in omnes; et primam omnium filiam
Valeriam coniugemque Priscam sacrificio pollui coegit.
Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos pa- 2
latium et ipse ante constabat, comprehensi presby-
teri ac ministri et sine ulla probatione aut confessione
damnati cum omnibus suis deducebantur. Omnis 3
sexus et aetatis homines ad exustionem rapti, nec

singuli, quoniam tanta erat multitudo, sed gregatim
circumdato igni ambiebantur; domestici alligatis ad
4 collum molaribus mari mergebantur. Nec minus in
ceterum populum persecutio violenter incubuit. Nam
iudices per omnia templa dispersi universos ad sacri-
5 ficia cogebant. Pleni carceres erant, tormentorum
genera inaudita excogitabantur, et ne cui temere ius
diceretur, arae in secretariis ac pro tribunali positae,
ut litigatores prius sacrificarent atque ita causas
suas dicerent, sic ergo ad iudices tamquam ad deos
6 adiretur. Etiam litterae ad Maximianum atque Cons-
tantium commeaverant, ut eadem facerent; quorum
sententia in tantis rebus spectata non erat. Et
quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam,
7 homo non adeo clemens. Nam Constantius, ne dis-
sentire a maiorum praeceptis videretur, conventicula
id est parietes, qui restitui poterant, dirui passus est,
verum autem dei templum, quod est in hominibus,
incolume servavit.

1 **XVI.** Vexabatur ergo universa terra, et praeter
Gallias ab oriente usque ad occasum tres acerbis-
simae bestiae saeviebant.

2 non, mihi si linguae centum <sint> oraque [centum,
ferrea vox, omnes scelerum comprendere [formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim,

quae iudices per provincias iustis atque innocentibus
3 intulerunt. Verum quid opus est illa narrare prae-
cipue tibi, Donate carissime, qui praeter ceteros

tempestatem turbidae persecutionis expertus es? Nam 4
cum incidisses in Flaccinum praefectum, non pu-
sillum homicidam, deinde in Hieroclem ex vicario
praesidem, qui auctor et consiliarius ad faciendam
persecutionem fuit, postremo in Priscillianum succes-
sorem eius, documentum omnibus invictae fortitu-
dinis praebuisti. Novies enim tormentis cruciati- 5
busque variis subiectus novies adversarium gloriosa
confessione vicisti, novem proeliis diabolum cum satel-
litibus suis debellasti, nouem uictoriis saeculum cum
suis terroribus triumphasti. Quam iucundum illud 6
spectaculum deo fuit, cum victorem te cerneret non
candidos equos aut immanes elephantos, sed ipsos
potissimum triumphatores currui tuo subiugantem!
Hic est verus triumphus, cum dominatores domi- 7
nantur. Victi enim tua virtute ac subiugati sunt,
quandoquidem nefanda iussione contempta omnes
apparatus ac terriculas tyrannicae potestatis fide
stabili et robore animi profligasti. Nihil adversus te 8
verbera, nihil ungulae, nihil ignis, nihil ferrum, nihil
varia tormentorum genera valuerunt: adimere tibi
fidem ac devotionem nulla vis potuit. hoc est esse 9
discipulum dei, hoc est militem Christi, quem nullus
hostis expugnet, nullus lupus de castris caelestibus
rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat,
nullus cruciatus affligat. Denique post illas novem 10
gloriosissimas pugnas, quibus a te diabolus victus est,
non est ausus ulterius congredi tecum, quem tot proe-
liis expertus est non posse superare. Et cum tibi pa- 11
rata esset victrix corona, desiit amplius provocare, ne
iam sumeres: quam licet non acceperis in praesenti, ta-
men integra tibi pro virtutibus tuis et meritis in regno
domini reservatur. sed redeamus ad ordinem rerum.

1 XVII. Hoc igitur scelere perpetrato Diocletianus,
cum iam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim
Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui
erat futurus a. d. duodecimum kalendas decembres.
2 Quibus sollemnibus celebratis cum libertatem populi
romani ferre non poterat, impatiens et aeger animi
prorupit ex urbe impendentibus kalendis ianuariis,
3 quibus illi nonus consulatus deferebatur. Tredecim
dies tolerare non potuit, ut Romae potius quam
Ravennae procederet consul; sed profectus hieme
saeviente, frigore atque imbribus verberatus, morbum
levem, at perpetuum traxit, vexatusque per omne
4 iter lectica plurimum vehebatur. Sic aestate transacta
per circuitum ripae Histricae Nicomediam venit,
morbo iam gravius urgente: quo cum[que] se premi
videret, prolatus est tamen, ut circum quem fecerat
5 dedicaret anno post vicennalia repleto. Deinde ita
languore <est> oppressus, ut per omnes deos pro
vita eius rogaretur; donec idibus decembribus luctus
repente in palatio, maestitia et lacrimae iudicum,
6 trepidatio et silentium tota civitate. Iam non modo
mortuum, sed etiam sepultum dicebant, cum repente
mane postridie pervagari fama quod viveret, domes-
7 ticorum ac iudicum vultus alacritate mutari. Non
defuerunt qui suspicarentur celari mortem eius, donec
Caesar veniret, ne quid forte a militibus novaretur.
8 Quae suspicio tantum valuit, ut nemo crederet eum
vivere, nisi kalendis martiis prodisset, vix agno-
scendus, quippe qui anno fere toto aegritudine ta-
9 buisset. Et ille idibus decembribus morte sopitus
animam receperat, nec tamen totam. Demens enim
factus est, ita ut certis horis insaniret, certis resi-
pisceret.

XVIII. Nec multis post diebus Caesar advenit, non 1
ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio
cedere. Iam conflixerat nuper <cum> Maximiano
sene eumque terruerat iniecto armorum civilium metu.
Aggressus est ergo Diocletianum primum molliter et 2
amice, iam senem esse dicens, iam minus validum et
administrandae rei publicae inhabilem: debere illum
requiescere post labores. Simul et exemplum Nervae
proferebat, qui imperium Traiano tradidisset. Ille 3
vero aiebat et indecens esse, si post tantam sublimis
fastigii claritatem in humilis vitae tenebras deci-
disset, et minus tutum, quod in tam longo imperio
multorum sibi odia quaesisset; Nervam vero uno 4
anno imperantem, cum pondus et curam tantarum
rerum uel aetate uel insolentia ferre non quiret,
abiecisse gubernaculum rei publicae atque ad pri-
vatam vitam redisse, in qua consenuerat. Verum si
nomen imperatoris cuperet adipisci, impedimento
nihil esse quominus omnes Augusti nuncuparentur.
At ille, qui orbem totum iam spe invaserat, quoniam 5
sibi aut nihil praeter nomen aut <non> multum
videbat accedere, respondit debere ipsius disposi-
tionem in perpetuum conservari, ut duo sint in re
publica maiores, qui summam rerum teneant, item duo
minores, qui sint adiumento: inter duos facile posse
concordiam servari, inter quattuor pares nullo modo.
Si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne 6
amplius minor et extremus esset. Iam fluxisse annos
quindecim <cum> in Illyricum id est ad ripam
Danuvii relegatus cum gentibus barbaris luctaretur,
cum alii intra laxiores et quietiores terras delicate
imperarent. His auditis senex languidus, qui iam et 7
Maximiani senis litteras acceperat scribentis quae-

cumque <Galerius> locutus fuisset, et didicerat
augeri ab eo exercitum, lacrimabundus: ‘ fiat ’ inquit
8 ‘ si hoc placet ’. Supererat ut communi consilio
omnium Caesares legerentur. ‘ Quid opus est con-
silio, cum sit necesse illis duobus placere quicquid
nos fecerimus? ’ — ‘ Ita plane. Nam illorum filios
9 nuncupari necesse est ’. Erat autem Maximiano
<filius> Maxentius, huius ipsius Maximiani gener,
homo perniciosae ac malae mentis, adeo superbus
et contumax, ut neque patrem neque socerum solitus
10 sit adorare; et idcirco utrique invisus fuit. Constantio
quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adu-
lescens et illo fastigio dignissimus, qui insigni et
decoro habitu corporis et industria militari et probis
moribus et comitate singulari a militibus amaretur,
a privatis et optaretur: eratque tunc praesens iam
pridem a Diocletiano factus tribunus ordinis primi.
11 — ‘ Quid ergo fiet? ’ — <Galerius>: ‘ille ’ inquit
‘ dignus non est. Qui enim me privatus contempsit,
quid faciet, cum imperium acceperit? ’ — ‘ Hic vero
et amabilis est et ita imperaturus, ut patre suo
melior et clementior iudicetur ’. — ‘ Ita fiet ut ego
non possim facere quae velim. Eos igitur oportet
nuncupari qui sint in mea potestate, qui timeant,
12 qui nihil faciant nisi meo iussu ’. — ‘ Quos ergo
faciemus? ’ — <Galerius>:‘ Severum ’ inquit. —
‘ Illumne saltatorem temulentum ebriosum, cui nox
pro die est et dies pro nocte? ’ — <Galerius>:
‘ dignus ’, inquit ‘ quoniam militibus fideliter prae-
fuit, et eum misi ad Maximianum, ut ab eo
13 induatur ’. — ‘ Esto. alterum quem dabis? ’ —
<Galerius>: ‘ hunc ’ inquit ostendens Daiam
adulescentem quendam semibarbarum, quem recens

iusserat Maximinum vocari de suo nomine. Nam et ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis causa, quia Maximianus fidem summa religione praestabat. — 'Quis est hic quem mihi offers?' — 14
<Galerius>: 'meus' inquit 'affinis'. — At ille gemebundus 'non idoneos homines mihi das, quibus tutela rei publicae committi possit'. — <Galerius>: 'probavi eos' inquit. — 'Tu videris, qui regimen imperii suscepturus es. Ego satis laboravi et providi 15
quemadmodum me imperante res publica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit'.

XIX. Cum haec essent constituta, proceditur ka- 1
lendis mais. Constantinum omnes intuebantur, nulla erat dubitatio: milites qui aderant et primores militum electi et acciti ex legionibus in hunc unum intenti gaudebant, optabant et vota faciebant. Erat locus 2
altus extra civitatem ad milia fere tria, in cuius summo Maximianus ipse purpuram sumpserat, et ibi columna fuerat erecta cum Iovis signo. Eo pergitur. Contio militum convocatur, in qua senex cum lacrimis 3
alloquitur milites: se invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Caesares subrogare. Summa omnium expectatio, quid afferret. Tunc repente pronuntiat Severum et Maxi- 4
minum Caesares. Obstupefiunt omnes. In tribunali Constantinus adstabat. Rursum haesitare inter se num Constantini immutatum nomen esset; cum in conspectu omnium Maximianus manum retrorsum extendens protraxit a tergo Daiam, Constantino repulso, et exutum vestem privatam constituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. Nemo 5

tamen reclamare ausus est, cunctis insperatae novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus iniecit suam qua se exuit, et Diocles iterum factus
6 est. Tum descenditur, et reda per civitatem veteranus rex foras exportatur in patriamque dimittitur; Daia vero sublatus nuper a pecoribus et silvis, statim scutarius, continuo protector, mox tribunus, postridie Caesar, accepit orientem calcandum et conterendum, quippe qui neque militiam neque rem publicam sciret, iam non pecorum, sed militum pastor.

1 XX. Maximianus postquam senibus expulsis quod voluit et fecit, se iam solum totius orbis dominum esse rebatur. Nam Constantium quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod et natura
2 mitis esset et valitudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obiturum, et si non obisset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret,
3 si a tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipse Licinium veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem, cuius consiliis ad omnia regenda utebatur; sed eum Caesarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in Constantii locum nuncuparet
4 Augustum atque fratrem, tunc vero ipse principatum teneret ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terrae, vicennalia celebraret, ac substituto Caesare filio suo, qui tunc erat novennis, et ipse deponeret; ita cum imperii summam tenerent Licinius ac Severus et secundum Caesarum nomen Maximinus et Candidianus, inexpugnabili muro circumsaeptus
5 securam et tranquillam degeret senectutem. Hoc consilia eius ostendebant. Sed deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissoluit.

XXI. Adeptus igitur maximam potestatem, ad ve- 1
xandum orbem, quem sibi patefecerat, animum in-
tendit. Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, 2
hic mos est, ut regibus suis in servitium se addicant,
et reges populo suo tamquam familia utantur, hunc
morem nefarius homo in romanam terram voluit
inducere: quem ex illo tempore victoriae sine pudore
laudabat. Et quia id aperte iubere non poterat, sic 3
agebat, ut et ipse libertatem hominibus auferret. In
primis honores ademit. Torquebantur ab eo non
decuriones modo, sed primores etiam civitatum egregii
ac perfectissimi viri, et quidem in causis levibus
atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces
stabant; sin minus, compedes parati. Matres fa- 4
milias ingenuae ac nobiles in gynaeceum rapiebantur.
Si quis esset verberandus, defixi in stabulo pali
quattuor stabant, ad quos nullus umquam servus
distendi solebat. Quid lusorium vel delicias eius 5
referam? Habebat ursos ferociae ac magnitudinis
suae simillimos, quos toto imperii sui tempore ele-
gerat. Quotiens delectari libuerat, horum aliquem
adferri nominatim iubebat. His homines non plane 6
comedendi, sed obsorbendi obiectabantur: quorum
artus cum dissiparentur, ridebat suavissime; nec
umquam sine humano cruore cenabat. Dignitatem
non habentibus poena ignis fuit. Id exitii primo 7
adversus christianos permiserat, datis legibus, ut
post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui 8
cum deligati fuissent, subdebatur primo pedibus lenis
flamma tamdiu, donec callum solorum contractum
igni ab ossibus revelleretur. Deinde incensae faces 9
et extinctae admovebantur singulis membris, ita ut
locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et

inter haec suffundebatur facies aqua frigida et os
umore abluebatur, ne, arescentibus siccitate faucibus,
10 cito spiritus redderetur: quod postremo accidebat,
cum per multum diem decocta omni cute vis ignis
ad intima viscera penetrasset. Hinc rogo facto cre-
11 mabantur corpora iam cremata. Lecta ossa et in
pulverem comminuta iactabantur in flumina ac mare.

1 **XXII.** Quae igitur in christianis excruciandis didi-
2 cerat, consuetudine ipsa in omnes exercebat. Nulla
<poena> penes eum levis, non insulae, non car-
ceres, non metalla; sed ignis, crux, ferae in illo erant
3 cotidiana et facilia. Domestici et administratores
lancea emendabantur. In causa [poena] capitis [et]
animadversio gladii admodum paucis quasi benefi-
cium deferebatur, qui ob merita vetera impetrave-
4 rant bonam mortem. Iam illa <prae> his levia
fuerunt: eloquentia extincta, causidici sublati, iure
consulti aut relegati aut necati, litterae autem inter
malas artes habitae et qui eas noverant pro inimicis
5 hostibusque protriti et execrati. Licentia rerum om-
nium, solutis legibus, adsumpta et iudicibus data.
Iudices militares humanitatis litterarum rudes sine
adsessoribus in provincias immissi.

1 **XXIII.** At vero illud publicae calamitatis et com-
munis luctus omnium fuit, census in provincias et
civitates semel missus. censitoribus ubique diffusis et
omnia exagitantibus, hostilis tumultus et captivitatis
2 horrendae species erant. Agri glebatim metiebantur,
vites et arbores numerabantur, animalia omnis ge-
neris scribebantur, hominum capita notabantur; in
civitatibus urbanae ac rusticae plebes adunatae, fora

omnia gregibus familiarum referta; unus quisque cum
liberis, cum servis aderant; tormenta ac verbera per-
sonabant, filii adversus parentes suspendebantur, fi-
delissimi quique servi contra dominos vexabantur,
uxores adversus maritos. Si omnia defecerant, ipsi 3
contra se torquebantur; et, cum dolor vicerat, ad-
scribebantur quae non habebantur. Nulla aetatis, 4
valitudinis excusatio. Aegri et debiles deferebantur,
aestimabantur aetates singulorum, parvulis adicie-
bantur anni, senibus detrahebantur. Luctu et mae-
stitia plena omnia. Quae veteres adversus victos iure 5
belli fecerant, et ille adversus romanos romanisque
subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui
subiugati fuerant, quem Traianus daciis assidue re-
bellantibus poenae gratia victor imposuit. Post hoc 6
pecuniae pro capitibus pendebantur et merces pro
vita dabatur. Non tamen isdem censitoribus fides
habebatur, sed alii super alios mittebantur tamquam
plura inventuri, et duplicabatur semper, illis non
invenientibus, sed ut libuit addentibus, ne frustra
missi viderentur. Interea minuebantur animalia et 7
mortales obibant et nihilo minus solvebantur tributa
pro mortuis, ut nec vivere iam nec mori saltim gratis
liceret. mendici supererant soli a quibus nihil exigi
posset: quos ab omni genere iniuriae tutos miseria
et infelicitas fecerat. Atquin homo [im]pius misertus 8
est illis. Ut non egerent, congregari omnes iussit et
exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem
misericordem, qui providerit ne quis illo imperante
miser esset! Ita dum cavet ne quis simulatione men- 9
dicitatis censum subterfugiat, multitudinem verorum
miserorum contra omne ius humanitatis occidit.

1 XXIV. Iam propinquavit illi iudicium dei secu-
tumque tempus est quo res eius dilabi ac fluere coe-
2 perunt. Nondum animum intenderat ad evertendum
pellendumve Constantium, dum est occupatus his
rebus quas superius exposui: et expectabat obitum
3 eius; sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui
cum graviter laboraret, miserat litteras, ut filium suum
Constantinum remitteret sibi videndum, quem iam
dudum <non viderat>. ille vero nihil minus vo-
4 lebat. Nam et in insidiis saepe iuvenem adpetiverat,
quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia
et, quod maxime verebatur, odia militum concitaret;
<et> sub obtentu exercitii ac lusus feris illum obie-
5 cerat; sed frustra, quoniam dei manus hominem
protegebat. Qui illum de manibus eius liberauit. In
ipso cardine namque saepius <rogatus>, cum iam
diu negare non posset, dedit illi sigillum inclinante
iam die praecepitque, ut postridie mane acceptis man-
datis proficisceretur, vel ipse illum occasione aliqua
reten[ta]turus vel praemissurus litteras, ut a Severo
6 teneretur. Quae cum ille prospiceret, quiescente iam
imperatore post cenam, properavit exire, sublatisque
per mansiones multas omnibus equis publicis evo-
7 lauit. Postridie imperator cum consulto ad medium
diem usque dormisset, vocari eum iubet. Dicitur
ei post cenam statim profectus. Indignari ac fre-
mere coepit. Poscebat equos publicos, ut eum re-
trahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur.
8 vix lacrimas tenebat. At ille incredibili celeritate
usus pervenit ad patrem iam deficientem, qui ei
militibus commendato imperium per manus tradidit.
Atque ita in lecto suo requiem vitae, sicut optabat,
9 accepit. Suscepto imperio Constantinus Augustus

nihil egit prius quam Christianos cultui ac deo suo reddere. Haec fuit prima eius sanctio sanctae religionis restitutae.

XXV. Paucis post diebus laureata imago eius ad- 1
lata est ad malam bestiam. Deliberauit diu an su- 2
sciperet. In eo paene res fuit, ut illam et ipsum qui
attulerat exureret, nisi eum amici ab illo furore
flexissent admonentes eum periculi, quod universi
milites, quibus invitis ignoti Caesares erant facti,
suscepturi Constantinum fuissent atque ad eum con-
cursuri alacritate summa, si venisset armatus. Su- 3
scepit itaque imaginem admodum invitus atque ipsi
purpuram misit, ut ultro ascivisse illum in societa-
tem videretur. Iam turbatae rationes eius fuerant 4
nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut
voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui 5
erat aetate maturior, Augustum nuncuparet, Con-
stantinum vero non imperatorem, sicut erat factus,
sed Caesarem cum Maximino appellari iuberet, ut
eum de secundo loco reiceret in quartum.

XXVI. Compositae ei res quodam modo iam vide- 1
bantur, cum subito illi alius terror adlatus est, ge-
nerum ipsius Maxentium Romae factum imperatorem.
Cuius motus haec fuit causa. Cum statuisset censibus 2
institutis orbem terrae devorare, ad hanc usque pro-
siluit insaniam, ut ab hac captivitate ne populum
quidem romanum fieri vellet immunem. Ordina-
bantur iam censitores qui Romam missi describerent
plebem. Eodem fere tempore castra quoque prae- 3
toria sustulerat. Itaque milites pauci, qui Romae in
castris relicti erant, opportunitatem nancti, occisis

quibusdam iudicibus non invito populo, qui erat con-
4 citatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuntio
adlato aliquantum rei novitate turbatus est, nec
tamen nimium territus. Et oderat hominem et tres
Caesares facere non poterat. Satis visum est semel
5 fecisse quod noluit. Severum arcessit, hortatur ad
recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Ma-
ximiani ad expugnandum Maxentium; et mittit Ro-
mam, in qua milites illi summis deliciis saepissime
excepti non modo salvam esse illam urbem, sed ibi
6 vivere optarent. Maxentius tanti facinoris sibi con-
scius, licet iure hereditatis paternos milites traducere
ad se posset, cogitans tamen fieri posse ut Maxi-
mianus socer id ipsum metuens Severum in Illyrico
relinqueret atque ipse cum suo exercitu ad se oppu-
gnandum veniret, quaerebat quatenus se a periculo
7 impendente muniret. Patri suo post depositum im-
perium in Campania moranti purpuram mittit et
bis Augustum nominat. Ille vero et rerum novarum
cupidus et qui deposuerat invitus, libenter arripuit.
8 Severus interim vadit et ad muros urbis armatus
accedit. Statim milites sublatis signis abeunt, ei se
9 contra quem venerant, tradunt. Quid restabat de-
serto nisi fuga? sed occurrebat iam resumpto imperio
Maximianus, cuius adventu Ravennam confugit ibi-
10 que se cum paucis militibus inclusit. Qui cum videret
futurum ut Maximiano traderetur, dedidit se ipse
vestemque purpuream eidem a quo acceperat, red-
11 didit. Quo facto nihil aliud impetravit nisi bonam
mortem. Nam venis eius incisis leniter mori coactus
est. [ab hoc capite suos persequi].

XXVII. Herculius vero, cum Maximiani nosset in- 1
saniam, cogitare coepit illum audita nece Severi in-
flammatum ira cum exercitu esse venturum, et for-
tasse adiuncto Maximino ac duplicatis copiis, quibus
resisti nullo modo posset. Urbe munita et rebus 2
coeptis inimicis ..... diligenter instructa proficiscitur
in Galliam, ut Constantinum partibus suis conci-
liaret suae minoris filiae nuptiis; ille interea coacto
exercitu invadit Italiam, ad urbem accedit senatum
extincturus, populum trucidaturus: verum clausa et
munita omnia offendit. Nulla erat spes irrumpendi, 3
oppugnatio difficilis, ad circumsedenda moenia non
satis copiarum: quippe qui numquam viderat Romam
aestimaretque illam non multo esse maiorem quam
quas noverat ciuitates. Tunc quaedam legiones dete- 4
stantes scelus, quod socer generum oppugnaret et
quod romani milites Romam, translatis signis impe-
rium reliquerunt. Et iam ceteri milites nutabant, 5
cum ille fracta superbia demissisque animis, Severi
exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat
ne hosti traderetur; donec promissis ingentibus flexit
animos eorum et retro signa convertit ac fugam tre-
pidus capessivit, in qua opprimi facillime potuit, si
cum paucis quispiam sequeretur. Quod cum timeret, 6
dedit militibus potestatem ut dispersi quam latis-
sime diriperent omnia vel corrumperent, ut si quis
insequi voluisset, utensilia non haberet. Vastata est 7
igitur ea pars Italiae, qua pestiferum illud agmen
incessit, expilata omnia, mulieres corruptae, vir-
gines violatae, extorti parentes et mariti, ut filias,
ut coniuges, ut opes suas proderent. Abactae tam-
quam de barbaris praedae pecorum ac iumentorum.
Hoc modo se ad sedes suas recepit, cum romanus 8

quondam imperator, nunc populator Italiae, hosti-
9 liter universa vexasset. Olim quidem ille ut nomen imperatoris acceperat, hostem se romani nominis erat professus, cuius titulum immutari volebat, ut non romanum imperium, sed daciscum cognominaretur.

1 **XXVIII.** Post huius fugam cum se Maximianus alter e Gallia recepisset, habebat imperium commune cum filio. Sed iuveni magis parebatur quam seni, quippe cum prior et maior filii potestas, qui etiam patri
2 reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo senex quod non posset libere facere quae vellet, et filio suo puerili aemulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adulescentem ut sibi sua vindicaret: quod facile videbatur, quia milites <ei> erant qui Seve-
3 rum reliquerant. Advocavit populum ac milites quasi contionem de praesentibus rei publicae malis habiturus. De quibus cum multa dixisset, convertit ad filium manus et illum esse dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum, quas res publica susti-
4 neret, deripuit ab humeris eius purpuram. Exutus ille praecipitem se de tribunali dedit et a militibus exceptus est. Quorum ira et clamore perturbatus est senex impius et ab urbe Roma tamquam Superbus alter exactus [est].

1 **XXIX.** Rediens rursus in Gallias, ubi aliquantum moratus est, profectus <est> ad hostem filii sui <Galerium> Maximianum, quasi ut de componendo rei publicae statu et cum eo disputaret, re autem vera, ut illum per occasionem reconciliationis occi-
2 deret ac regnum eius teneret, exclusus a suo. Quo

cum venisset, aderat ibi Diocles a genero nuper
accitus, ut quod ante non fecerat, praesente illo, im-
perium Licinio daret substituto in Severi locum.
Itaque fit utroque praesente. Sic uno tempore sex
fuerunt. Qua re impeditis consiliis senex Maxi- 3
mianus tertiam quoque pugnam moliebatur: redit in
Galliam plenus malae cogitationis ac sceleris, ut Con-
stantinum imperatorem, generum suum, generi fi-
lium, dolo malo circumveniret, et ut posset fallere,
deponit regiam vestem. Francorum gens in armis
erat. Persuadet nihil suspicanti, ne omnem secum 4
exercitum duceret, paucis militibus posse barbaros
debellari, ut et ipse haberet exercitum quem occu-
paret, et ille opprimi posset ob militum paucitatem.
Credit adulescens ut perito ac seni, paret ut socero: 5
proficiscitur relicta militum parte maiore. Ille paucis
diebus expectatis, cum iam Constantinum aestimaret
intrasse fines barbarorum, repente purpuram sumit,
thesauros invadit, donat ut solet large; fingit de Con-
stantino quae in ipsum protinus reciderunt. Impe- 6
ratori propere quae gesta sunt, nuntiantur. Admi-
rabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur
homo ex improviso, nondum satis instructus; milites
ad imperatorem suum redeunt. Occupaverat Mas- 7
siliam et portas obseraverat. Accedit propius impe-
rator et in muro adstantem alloquitur, non aspere
nec hostiliter, sed rogat quid sibi voluisset, quid ei
defuisset, cur faceret quod ipsum praecipue non de-
ceret. Ille uero ingerebat maledicta de muris. Tum 8
subito a tergo eius portae reserantur, milites reci-
piuntur. Attrahitur ad imperatorem rebellis impera-
tor, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quae
fecit, detrahitur ei vestis et increpito vita donatur.

1 XXX. Sic amisso imperatoris ac soceri honore, humilitatis impatiens, alias rursus insidias machi-
2 natus est, quia semel habuit impune. Vocat filiam Faustam eamque nunc precibus nunc blandimentis sollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur: petit, cubiculum patens relinqui et
3 neglegentius custodiri sinat. Pollicetur illa facturam et refert protinus ad maritum; componitur scaena qua manifesto facinus teneretur. Supponitur quidam
4 vilis eunuchus qui pro imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempesta, videt omnia insidiis oportuna. Rari excubitores erant et ii quidem longius: quibus tamen dicit vidisse somnium quod filio suo narrare vellet. Ingreditur armatus, et, spadone obtruncato, prosilit gloriabundus ac profitetur quod admiserat.
5 Repente se ex altera parte Constantinus ostendit cum globo armatorum. Profertur e cubiculo cadaver occisi: haeret manifestarius homicida et mutus stupet, quasi

dura silex aut stet Marpesia cautes:

impietatis ac sceleris increpatur, postremo datur ei potestas liberae mortis,

ac nodum informis leti trabe nectit ab alta.

6 Ita ille romani nominis maximus imperator, qui post longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum uota celebravit, eliso et fracto superbissimo gutture, vitam detestabilem turpi et ignominiosa morte finivit.

1 XXXI. Ab hoc deus religionis ac populi sui vindex oculos ad Maximianum alterum transtulit, nefandae

persecutionis auctorem, ut in eo et <iam suae v>im
maiestatis ostenderet. Iam de agendis et ipse vicen- 2
nalibus cogitabat. <Et ut>, qui iam dudum pro-
vincias afflixerat auri argentique indictionibus factis,
quae promiserat redderet, etiam in nomine vicenna-
lium securem alteram inflixit. Qua vexatione ge- 3
neris humani exactio celebrata sit maxime rei anno-
nariae, quis enarrare digne potest? Officiorum omnium
milites vel potius carnifices singulis adhaerebant. Cui
prius satisfieret, incertum: venia non habentibus
nulla. Sustinendi multiplices cruciatus, nisi exhibe-
retur statim quod non erat. Multis custodiis circum- 4
saepto nulla respirandi facultas, nullo tempore anni
vel exigua requies. Frequens super isdem hominibus
vel ipsis iudicibus vel militibus iudicum pugna.
Nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode,
nihil ad victum laborantibus relictum. Quae cum 5
intolerabilia sint, eripi ab ore hominum cibos labore
quaesitos, tamen sustentabilia aliquo modo vel spe
futurorum. Quid vestis omnis generis? quid aurum? 6
quid argentum? nonne haec necesse est ex venditis
fructibus comparari? unde igitur haec, o dementis-
sime tyranne, praestabo, cum omnes fructus auferas,
uniuersa nascentia violenter eripias? quis ergo non 7
bonis suis eversus est, ut opes, quae sub imperio
eius fuerunt, corraderentur ad votum, quod non erat
celebraturus?

XXXII. Nuncupato igitur Licinio imperatore Maxi- 1
minus iratus nec Caesarem se nec tertio loco nomi-
nari volebat. Mittit ergo <Galerius> ad eum saepe 2
legatos, orat sibi pareat, dispositionem suam servet,
cedat aetati et honorem deferat canis. At ille tollit 3

audacius cornua et praescriptione temporis pugnat
sese priorem esse debere, qui prior sumpserit pur-
4 puram; preces eius et mandata contemnit. Dolet
bestia et mugit, quod cum ideo ignobilem fecisset
Caesarem, ut sibi obsequens esset, is tamen tanti
beneficii sui oblitus voluntati ac precibus suis impie
5 repugnaret. Victus contumacia <Galerius> tollit
Caesarum nomen et se Liciniumque Augustos appellat,
Maximinum et Constantinum filios Augustorum. Ma-
6 ximinus postmodum scribit quasi nuntians in campo
Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu
nuncupatum. Recepit ille maestus ac dolens et uni-
versos quattuor imperatores iubet numerari.

1 XXXIII. Iam decimus et octavus annus agebatur,
cum percussit eum deus insanabili plaga. Nascitur
ei ulcus malum in inferiori parte genitalium serpitque
2 latius. Medici secant, curant. Sed inductam iam cica-
tricem scindit vulnus, et rupta vena fluit sanguis
usque ad periculum mortis. Vix tamen cruor sistitur.
Nova ex integro cura. Tandem perducitur ad cica-
3 tricem. Rursus levi corporis m<otu v>ulneratur:
plus sanguinis quam ante decurrit. Albescit ipse
atque absumptis viribus tenuatur, et tunc quidem
4 rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire
medicinam: proxima quaeque cancer invadit et quanto
magis circumsecatur, latius saevit, quanto curatur,
increscit.

5 Cessere magistri,
Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.

6 Undique medici nobiles trahuntur: nihil humanae
manus promovent. Confugitur ad idola: Apollo et

Asclepius orantur, remedium flagitatur. Dat Apollo
curam: malum multo peius augetur. Iam non longe 7
pernicies aberat et inferiora omnia corripuerat. Con-
putrescunt forinsecus viscera et in tabem sedes tota
dilabitur. Non desinunt tamen infelices medici vel
sine spe vincendi mali fovere curare. Repercussum 8
medullis malum recidit introrsus et interna compre-
hendit, vermes intus creantur. Odor it autem non
modo per palatium, sed totam civitatem pervadit;
nec mirum, cum iam confusi essent exitus stercoris
et urinae. Comestur a vermibus et in putredinem 9
corpus cum intolerandis doloribus solvitur.

> Clamores simul horrendos ad sidera tollit, 10
> Quales mugitus, fugit cum saucius aram
> Taurus.

Adponebantur ad sedem fluentem cocta et calida ani- 11
malia, ut vermiculos eliceret calor. Quis resolutis
inaestimabile scatebat examen; et tamen multo maio-
rem copiam tabescendorum viscerum pernicies fe-
cunda generaverat. Iam diverso malo partes cor- 12
poris amiserant speciem. Superior usque ad vulnus
aruerat, et miserabili macie cutis lurida longe inter
ossa consederat, inferior sine ulla pedum forma in
utrium modum inflata discreverat. Et haec facta 13
sunt per annum perpetem, cum tandem malis do-
mitus deum coactus est confiteri. Novi doloris ur-
gentis per intervalla exclamat se restituturum dei
templum satisque pro scelere facturum. Et iam de-
ficiens edictum misit huiusmodi:

XXXIV. Inter cetera quae pro rei publicae 1
semper commodis atque utilitate disponimus,

nos quidem volueramus antehac iuxta leges veteres et publicam disciplinam romanorum cuncta corrigere atque id providere, ut etiam christiani, qui parentum suorum reliquerant
2 sectam, ad bonas mentes redirent, siquidem quadam ratione tanta eosdem christianos voluntas invasisset et tanta stultitia occupasset, ut non illa veterum instituta sequerentur, quae forsitan primum parentes eorundem constituerant, sed pro arbitrio suo atque ut isdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, et per diversa varios po-
3 pulos congregarent. Denique cum eiusmodi nostra iussio extitisset, ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subiugati,
4 multi etiam deturbati sunt. Atque cum plurimi in proposito perseverarent ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere nec christianorum deum observare, contemplationem mitissimae nostrae clementiae intuentes et consuetudinem sempiternam, qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam, ut denuo sint christiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disci-
5 plinam agant. Alia autem epistola iudicibus significaturi sumus quid debeant observare. Unde iuxta hanc indulgentiam nostram debebunt deum suum orare pro salute nostra et rei publicae ac sua, ut undique versum res publica perstet incolumis et securi vivere in sedibus suis possint.

XXXV. Hoc edictum proponitur Nicomediae pridie 1
kalendas maias, ipso octies et Maximino iterum con-
sulibus. Tunc apertis carceribus, Donate carissime, 2
cum ceteris confessoribus e custodia liberatus es, cum
tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit. nec tamen 3
ille hoc facto veniam sceleris accepit a deo; sed post
dies paucos commendatis Licinio coniuge sua et filio
atque in manum traditis, cum iam totius corporis
membra diffluerent, horrenda tabe consumptus est.
Idque cognitum Nicomediae *** <die> mensis eius- 4
dem, cum futura essent vicennalia kalendis martiis
impendentibus.

XXXVI. Quo nuntio Maximinus audito, dispositis 1
ab oriente cursibus pervolauit, ut prouincias occu-
paret, ac, Licinio morante, omnia sibi usque ad fre-
tum Chalcedonium vindicaret; ingressusque Bithy-
niam, quo sibi ad praesens favorem conciliaret, cum
magna omnium laetitia sustulit censum. Discordia 2
inter ambos imperatores ac paene bellum. Diversas
ripas armati tenebant, sed condicionibus certis pax
et amicitia componitur, et in ipso freto foedus fit ac
dexterae copulantur. Redit ille securus et fit qualis 3
in Syria et in Aegypto fuit. Inprimis indulgentiam
Christianis communi titulo datam tollit, subornatis
legationibus civitatum quae peterent, ne intra civi-
tates suas christianis conventicula extruere liceret,
ut suasu coactus et impulsus facere videretur quod
erat sponte facturus. Quibus annuens novo more 4
sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex
primoribus fecit, qui et sacrificia per omnes deos
suos cotidie facerent et veterum sacerdotum mini-
sterio subnixi darent operam, Christiani neque fabri-

carent neque publice aut priuatim coirent, sed com-
prehensos suo iure ad sacrificia cogerent vel iudicibus
5 offerrent. Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis
ex altiore dignitatis gradu singulos quasi pontifices
superponeret; et eos utrosque candidis clamidibus
6 ornatos iussit incedere. Facere autem parabat quae
iam dudum in orientis partibus fecerat. Nam cum
clementiam specie tenus profiteretur, occidi servos dei
7 vetuit, debilitari iussit. Itaque confessoribus effodie-
bantur oculi, amputabantur manus, pedes detrunca-
bantur, nares vel auriculae desecabantur.

1 **XXXVII.** Haec ille moliens Constantini litteris de-
terretur. Dissimulavit ergo. Et tamen si quis inciderat,
mari occulte mergebantur. Consuetudinem quoque
suam non intermisit ut in palatio per singulos dies
2 sacrificaretur. Et hoc primus invenerat, ut animalia
omnia quibus vescebatur, non a coquis, sed a sacer-
dotibus ad aras immolarentur, nihilque prorsus mensae
adponeretur nisi aut delibatum aut sacrificatum aut
perfusum mero, ut quisquis ad cenam vocatus esset,
3 inquinatus inde atque impurus exiret. In ceteris
quoque magistri sui similis. Nam si quid reliqui vel
Diocles uel Maximianus reliquerant, hic abrasit sine
4 ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea priva-
torum claudebantur, apothecae obsignabantur, debita
in futuros annos exigebantur. Hinc fames agri sferen-
5 tibus, hinc caritas inaudita. Armentorum ac pe-
corum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia coti-
diana: quibus suos adeo corruperat, ut aspernarentur
annonam. Et effundebat passim sine delectu, sine
modo, cum satellites universos, quorum numerus
ingens erat, pretiosis vestibus et aureis nummis

expungeret, gregariis et tironibus argentum daret,
barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam 7
quod viventium bona uel auferebat uel dono suis
dabat, ut quisque petierat aliena, nescio an agendas
illi fuisse gratias putem, quod more clementium
latronum incruenta spolia detrahebat.

XXXVIII. Illud uero capitale ei supra omnes qui 1
fuerunt, corrumpendi cupiditas! Quid dicam nescio
nisi caeca et effrenata, et tamen his verbis exprimi
res pro indignatione sua non potest: vicit officium
linguae sceleris magnitudo. Eunuchi, lenones scru- 2
tabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat,
secedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebatur
nobilibus feminis vestis itemque virginibus et per
singulos artus inspiciebantur, ne qua pars corporis
regio cubili esset indigna. Si qua detrectaverat, in
aqua necabatur, tamquam maiestatis crimen esset
sub illo adultero pudicitia. Aliqui constupratis uxo- 3
ribus, quas ob castitatem ac fidem carissimas ha-
bebant, cum dolorem ferre non possent, se ipsos
etiam necauerunt. Sub hoc monstro pudicitiae inte- 4
gritas nulla, nisi ubi barbaram libidinem deformitas
insignis arcebat. Postremo hunc iam induxerat 5
morem, ut nemo uxorem sine permissu eius duceret,
ut ipse in omnibus nuptiis praegustator esset. Inge-
nuas virgines imminutas servis suis donabat uxores.
Sed et comites eius sub tali principe imitabantur 6
s<tupra et hospit>um suorum cubilia impune vio-
labant: quis enim vindicaret? Mediocrium filias, ut
cuique libuerat, rapiebat. primariae, quae rapi non
poterant, in beneficiis petebantur, nec recusari licebat
subscribente imperatore, quin aut pereundum esset

7 aut habendus gener aliquis barbarus. Nam fere
nullus stipator in latere ei nisi ex gente eorum qui
a Gothis tempore vicennalium terris suis pulsi Maxi-
miano se tradiderant malo generis humani, ut illi
barbarum servitutem fugientes in romanos domina-
8 rentur. His satellitibus et protectoribus cinctus
orientem ludibrio habuit.

1 XXXIX. Denique cum libidinibus suis hanc legem
dedisset, ut fas putaret quicquid concupisset, ne ab
Augusta quidem, quam nuper appellaverat matrem,
2 potuit temperare. Venerat post obitum <Galerii>
Maximiani ad eum Valeria, cum se putaret in par-
tibus eius tutius moraturam eo maxime, quod habebat
uxorem. Sed animal nefarium protinus inardescit.
3 Adhuc in atris uestibus erat mulier, nondum luctus
tempore impleto. Legatis praemissis in matrimonium
postulat eiecturus uxorem, si impetrasset. Respondit
4 illa libere quae sola poterat: primo non posse de
nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc
cineribus mariti sui, patris eius; deinde illum impie
facere, quod sibi fidam coniugem repudiet, idem
utique facturus et sibi; postremo nefas esse illius
nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo
5 maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid
esset ausa. Libido in iram furoremque convertitur.
Statim mulierem proscribit, bona eius rapit, aufert
comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum
matre in exilium relegat, nec in locum certum, sed
huc atque illuc praecipitem cum ludibrio exturbat,
et amicas eius adficto adulterio damnat.

XL. Erat clarissima femina, cui ex filiis iuvenibus 1
iam nepotes erant. Hanc Valeria tamquam matrem
alteram diligebat: cuius consilio negatam sibi suspi-
catur. dat negotium praesidi † Eratineo, ut eam
cum dedecore interficiat. huic aliae duae adiun- 2
guntur aeque nobiles, quarum altera Vestalem filiam
virginem Romae reliquerat, furtive tunc Valeriae
familiaris; altera virum habuit senatorem, non minus
Augustae proxima. Sed utraque ob eximiam pul-
critudinem corporis ac pudicitiam necabantur. Ra- 3
piuntur subito mulieres non ad iudicium, sed ad
latrocinium: nec enim quisquam accusator extabat.
Invenitur quidam iudaeus ob alia facinora reus, qui
spe impunitatis inductus adversus insontes mentiatur.
Iudex aequus et diligens extra civitatem <eum> 4
cum praesidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Age-
batur haec tragoedia Nicaeae. Irrogantur tormenta 5
iudaeo; dicit quae iussus <fuerat: illae ne obl>oque-
rentur, pugnis a tortoribus coërcentur. innocentes
duci iubentur. Fletus et comploratio non illius tantum
mariti qui aderat bene meritae uxori, sed omnium
quos res indigna et inaudita contraxerat. Ac ne 6
impetu populi de carnificum manibus raperentur,
promoti militari modo instructi balearenses sagit-
tarii prosequuntur. ita mediae inter cuneos arma-
torum ad supplicium deductae. Iacuissentque inse- 7
pultae, domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva
amicorum misericordia sepelisset. nec adultero impu- 8
nitas promissa persolvitur, sed patibulo adfixus aperit
omne mysterium et sub extremo spiritu [inquit]
omnibus qui videbant, innocentes occisas esse te-
statur.

1 **XLI.** Augusta vero in desertas quasdam solitudines
Syriae relegata patrem suum Diocletianum per oc-
cultos <nuntios> gnarum calamitatis suae fecit.
2 Mittit ille legatos et rogat, ut ad se filiam remittat:
nihil proficit. iterum ac saepius obsecrat: non remit-
3 titur. Postremo cognatum suum quendam, militarem
ac potentem uirum, legat, qui eum beneficiorum
suorum admonitum deprecaretur. is quoque imper-
fecta legatione irritas preces renuntiat.

1 **XLII.** Eodemque tempore senis Maximiani statuae
Constantini iussu revellebantur et imagines <eius>
cum quo pictus esset, detrahebantur. Et quia senes
ambo simul plerumque picti erant, et imagines simul
2 deponebantur amborum. Itaque <Diocletianus>
cum videret vivus quod nulli umquam imperatorum
acciderat, duplici aegritudine adfectus moriendum
3 sibi esse decrevit. Iactabat se huc atque illuc aes-
tuante anima per dolorem nec somnum nec cibum
capiens. Suspiria et gemitus, crebrae lacrimae, iugis
4 volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita
annorum felicissimus imperator, ad humilem vitam
viginti deiectus a deo et proculcatus iniuriis atque in
odium vitae redactus, postremo fame atque angore
confectus est.

1 **XLIII.** Unus iam supererat de adversariis dei
<Maximinus>: cuius nunc exitum ruinamque sub-
2 nectam. Cum haberet aemulationem adversus Lici-
nium, quia praelatus ei a Maximiano fuerat, licet
nuper cum eo amicitiam confirmasset, tamen ut
audivit Constantini sororem Licinio esse desponsam,
existimavit adfinitatem illam duorum imperatorum

contra se copulari. Et ipse legatos ad urbem misit 3
occulte societatem Maxentii atque amicitiam postu-
latum. Scribit etiam familiariter. recipiuntur legati
benigne: fit amicitia, utriusque imagines simul lo- 4
cantur. Maxentius tamquam divinum auxilium
libenter amplectitur: iam enim bellum Constantino 5
indixerat quasi necem patris sui vindicaturus. Unde
suspicio inciderat senem illum exitiabilem finxisse
discordiam cum filio, ut ad alios succidendos viam
sibi faceret, quibus omnibus sublatis sibi ac filio
totius orbis imperium vindicaret. Sed id falsum fuit. 6
Nam id propositi habebat, ut et filio et ceteris ex-
tinctis se ac Diocletianum restitueret in regnum.

XLIV. Iam mota inter eos fuerant arma civilia. 1
Et quamvis se Maxentius Romae contineret, quod
responsum acceperat periturum esse, si extra portas
urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gere-
batur. Plus virium Maxentio erat, quod et patris 2
sui exercitum receperat a Severo et suum proprium
de Mauris atque Gaetulis nuper extraxerat. Dimi- 3
catum, et Maxentiani milites praevalebant, donec
postea confirmato animo Constantinus et ad utrumque
paratus copias omnes ad urbem propius admovit et
e regione pontis Mulvii consedit. Imminebat dies, 4
quo Maxentius imperium ceperat, qui est a. d.
sextum kalendas novembres, et quinquennalia termi-
nabantur. Commonitus est in quiete Constantinus, ut 5
caeleste signum dei notaret in scutis atque ita proe-
lium committeret. Facit ut iussus est et transversa
X littera, summo capite circumflexo, Christum in
scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit 6
ferrum. Procedit hostis obviam sine imperatore pon-

temque transgreditur. Acies pari fronte concurrunt, summa vi utrimque pugnatur:

neque his fuga nota neque illis.

7 Fit in urbe seditio, et dux increpitatur velut desertor salutis publicae. Tumque repente populus — circenses enim natali suo edebat — <una> voce subclamat
8 Constantinum vinci non posse. qua voce consternatus proripit se <Maxentius> ac vocatis quibusdam senatoribus libros Sibyllinos inspici iubet: in quibus repertum est illo die hostem romanorum
9 esse periturum. Quo responso in spem victoriae inductus procedit, in aciem venit. Pons a tergo eius scinditur. Eo viso pugna crudescit, et manus dei supererat aciei. Maxentianus proterretur, ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tiberim
10 deturbatur. Confecto tandem acerbissimo bello, cum magna senatus populique Romani laetitia susceptus imperator Constantinus Maximini perfidiam cognoscit,
11 litteras deprehendit, statuas et imagines invenit. Senatus Constantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatae urbis cum fuisset adlata, non
12 aliter accepit, quam si ipse victus esset. Cognito deinde senatus decreto sic exarsit dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convicia iocis mixta adversus imperatorem maximum diceret.

1 **XLV.** Constantinus rebus in urbe compositis hieme proxima Mediolanum concessit. Eodem Licinius ad-
2 venit, ut acciperet uxorem. Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum sollemnibus occupatos, exer-

citum movit e Syria hieme [quam] cum maxime
saeuiente, et mansionibus geminatis in Bihtyniam
concurrit, debilitato agmine. Nam maximis imbribus 3
et nivibus et luto et frigore et labore iumenta omnis
generis amissa sunt, quorum miserabilis per viam
strages speciem iam futuri belli et similem cladem
militibus nuntiabat. Nec ipse intra fines suos moratus 4
est, sed transiecto protinus freto ad Byzantii portas
accessit armatus. Erant ibi milites praesidiarii, ad
huius modi casus a Licinio collocati. Hos primum
muneribus et promissis illicere temptavit; postea vi
et oppugnatione terrere; nec tamen quicquam vis
aut promissa valuerunt. Iam consumpti erant dies 5
undecim, per quos fuit spatium nuntios litterasque
mittendi ad imperatorem, cum milites non fide, sed
paucitate diffisi se ipsos dediderunt. Hinc promovit 6
Heracliam, et illic eadem ratione detentus aliquot
dierum tempus amisit. Et iam Licinius festinato 7
itinere cum paucis Hadrianopolim venerat, cum
ille, accepta in deditionem Perintho, aliquantum mo-
ratus processit ad mansionem milia decem et octo:
nec enim poterat ulterius, Licinio iam secundam
mansionem tenente distantem milibus totidem. Qui 8
collectis ex proximo quantis potuit militibus, per-
gebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur
quam proposito dimicandi aut spe victoriae, quippe
cum ille septuaginta milium armatorum exercitum
duceret, ipse vix triginta milium numerum colle-
gisset. Sparsi enim milites per diversas regiones 9
fuerant, et adunari omnes angustiae temporis non
sinebant.

1 **XLVI.** Propinquantibus ergo exercitibus iam fu-
2 turum propediem proelium videbatur. tum Maximinus
eiusmodi votum Iovi vovit, ut si victoriam cepisset,
christianorum nomen extingueret funditusque deleret.
tunc proxima nocte Licinio quiescenti adsistit angelus
dei monens, ut ocius surgeret atque oraret deum sum-
3 mum cum omni exercitu suo: illius fore victoriam,
4 si fecisset. Post has voces cum surgere sibi visus
esset et cum ipse qui monebat, adstaret, tunc docebat
5 eum, quomodo et quibus verbis esset orandum. Dis-
cusso deinde somno, notarium iussit acciri et sicut
6 audierat, haec uerba dictavit: S u m m e d e u s, t e
r o g a m u s; s a n c t e d e u s, t e r o g a m u s. O m n e m
i u s t i t i a m t i b i c o m m e n d a m u s, s a l u t e m n o s t r a m
t i b i c o m m e n d a m u s. I m p e r i u m n o s t r u m t i b i
c o m m e n d a m u s. p e r t e v i v i m u s, p e r t e v i-
c t o r e s e t f e l i c e s e x i s t i m u s. S u m m e, s a n c t e
d e u s, p r e c e s n o s t r a s e x a u d i: b r a c h i a n o s t r a
a d t e t e n d i m u s: e x a u d i s a n c t e, s u m m e d e u s.
7 Scribuntur haec in libellis pluribus, et per praepo-
sitos tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites
doceat. Creuit animus universis, victoriam sibi cre-
8 dentibus de caelo nuntiatam. Statuit imperator
proelium diei kalendarum maiarum, quae octavum
annum nuncupationis eius implebant, ut suo potis-
simum natali <Maximinus> vinceretur, sicut ille
9 victus est Romae. Maximinus voluit praeire matu-
rius: pridie mane aciem composuit, ut natalem suum
10 postridie victor celebraret. Nuntiatur in castra mo-
visse Maximinum. Capiunt milites arma obviamque
procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem
11 vocant Serenum. Erat iam utraque acies in con-
spectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt,

ad caelum manus tendunt, praeeuntibus praepositis,
et pro imperatore precem dicunt. Audit acies peritura
precantium murmur. Illi oratione ter dicta, virtute 12
iam pleni, reponunt capitibus galeas, scuta tollunt.
procedunt imperatores ad colloquium. Ferri non 13
potuit Maximinus ad pacem: contemnebat enim Li-
cinium ac desertum iri a militibus existimabat, quod
ille esset in largiendo tenax, ipse autem profusus;
eoque proposito moverat bellum, ut, exercitu Licinii
sine certamine accepto, ad Constantinum duplicatis
viribus statim pergeret.

XLVII. Ergo propius acceditur, tubae canunt, signa 1
procedunt. Liciniani, impetu facto, adversarios inva-
dunt. Illi vero perterriti nec gladios expedire nec tela
iacere quiverunt. Maximinus aciem circumire ac 2
milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc
donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum, et ad
suos refugit. Caedebatur acies eius impune et tantus 3
numerus legionum, tanta vis militum a paucis mete-
batur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum 4
praemiorum memor: quasi ad devotam mortem, non
ad proelium venissent: sic eos deus summus iugu-
landos subiecit inimicis. Iam strata erat ingens mul-
titudo. Videt Maximinus aliter rem geri quam 5
putabat. Proiecit purpuram et sumpta veste servili
fugit ac fretum traiecit. At in exercitu pars dimidia 6
prostrata est, pars autem vel dedita vel in fugam
conversa est: ademerat enim pudorem deserendi de-
sertor imperator. At ille kalendis mais, id est una 7
nocte atque una die **, Nicomediam alia nocte
pervenit, cum locus proelii abesset milia centum
sexaginta, raptisque filiis et uxore et paucis ex palatio

8 comitibus, petivit orientem. sed in Cappadocia, collectis ex fuga et ab oriente militibus, substitit. Ita vestem resumpsit.

1 **XLVIII.** Licinius vero, accepta exercitus parte ac distributa, traiecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus, et Nicomediam ingressus gratiam deo, cuius auxilio vicerat, retulit; ac die iduum iuniarum, Constantino atque ipso ter consulibus, de restituenda ecclesia huius modi litteras ad praesidem datas proponi iussit:

2 Cum feliciter tam ego [quam] Constantinus Augustus quam etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum convenissemus, atque universa, quae ad commoda et securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, haec inter cetera, quae videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus et christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset, quo quicquid divinitatis in sede caelesti, nobis atque omnibus, qui sub potestate nostra sunt constituti, placatum ac propitium possit existere.
3 Itaque hoc consilium salubri ac rectissima ratione ineundum esse credidimus, ut nulli omnino facultatem abnegandam putaremus, qui vel observationi christianorum vel ei religioni mentem suam dederet, quam ipse sibi aptissimam esse sentiret; ut possit nobis summa divinitas, cuius religioni liberis mentibus obsequimur, in omnibus solitum favorem suum

benivolentiamque praestare. Quare scire di- 4
cationem tuam convenit placuisse nobis, ut,
amotis omnibus omnino condicionibus, quae
prius scriptis ad officium tuum datis super
christianorum nomine <continebantur, et abro-
gentur illa, quae plane sinistra et a nostra
clementia aliena >videbantur, <et> nunc libere
ac simpliciter unus quisque eorum, qui eandem
observandae religionis christianorum gerunt
voluntatem, citra ullam inquietudinem ac mo-
lestiam sui id ipsum observare contendant.
Quae sollicitudini tuae plenissima significanda 5
esse credidimus, quo scires nos liberam atque
absolutam colendae religionis suae facultatem
isdem christianis dedisse. Quod cum isdem 6
a nobis indultum esse pervideas, intellegit
dicatio tua etiam aliis religionis suae uel ob-
servantiae potestatem similiter apertam et li-
beram pro quiete temporis nostri <esse>
concessam, ut in colendo quod quisque dele-
gerit, habeat liberam facultatem, <neque cui-
quam> honori neque cuiquam religioni ali-
quid a nobis <detrahi videatur>. Atque 7
hoc insuper in persona christianorum statuen-
dum esse censuimus, quod, si eadem loca, ad
quae antea convenire consuerant, de quibus
etiam datis ad officium tuum litteris certa
antehac forma fuerat comprehensa, priore
tempore aliqui vel a fisco nostro vel ab alio
quocumque videntur esse mercati, eadem chri-
stianis sine pecunia et sine ulla pretii peti-
tione, postposita omni frustratione atque am-
biguitate, restituant; qui etiam dono fuerunt 8

consecuti, eadem similiter isdem christianis
quantocius reddant; etiam vel hi qui emerunt
vel qui dono fuerunt consecuti, si petiverint
de nostra benivolentia aliquid, vicarium pos-
tulent, quo et ipsis per nostram clementiam
consulatur. Quae omnia corpori christiano-
rum protinus per intercessionem tuam ac sine
9 mora tradi oportebit. Et quoniam idem chri-
stiani non [in] ea loca tantum ad quae con-
venire consuerunt, sed alia etiam habuisse
noscuntur, ad ius corporis eorum, id est ec-
clesiarum, non hominum singulorum, perti-
nentia, ea omnia, lege quam superius com-
prehendimus, citra ullam prorsus ambiguita-
tem vel controversiam isdem christianis, id
est corpori et conventiculis eorum, reddi iube-
bis, supra dicta scilicet ratione servata, ut ii,
qui eadem sine pretio sicut diximus restituant,
indemnitatem de nostra benivolentia sperent.
10 In quibus omnibus supra dicto corpori chri-
stianorum intercessionem tuam efficacissimam
exhibere debebis, ut praeceptum nostrum
quantocius compleatur, quo etiam in hoc per
clementiam nostram quieti publicae consu-
11 latur. Hactenus fiet, ut, sicut superius com-
prehensum est, divinus iuxta nos favor, quem
in tantis sumus rebus experti, per omne
tempus prospere successibus nostris cum bea-
12 titudine publica perseveret. Ut autem huius
sanctionis <et> benivolentiae nostrae forma
ad omnium possit pervenire notitiam, prae-
lato programmate tuo, haec scripta et ubique
proponere et ad omnium scientiam te per-

ferre conveniet, ut huius [nostrae] benivolen-
tiae nostrae sanctio latere non possit.
His litteris propositis etiam verbo hortatus est, ut 13
conventicula <in> statum pristinum redderentur.
Sic ab eversa ecclesia usque ad restitutam fuerunt
anni decem, menses plus minus quattuor.

XLIX. Sequenti autem Licinio cum exercitu ty- 1
rannus profugus concessit, et rursus Tauri montis
angustias petiit; munimentis ibidem ac turribus fabri-
catis iter obstruere conatus est; et inde detrusus,
perrumpentibus omnia victoribus, Tarsum postremo
confugit. Ibi cum iam terra marique premeretur 2
nec ullum speraret refugium, angore animi ac metu
confugit ad mortem quasi ad remedium malorum,
quae deus in caput eius ingessit. Sed prius cibo se 3
infersit ac vino ingurgitavit, ut solent ii qui hoc
ultimo se facere arbitrantur, et sic hausit venenum.
Cuius vis referto stomacho repercussa valere non
potuit in praesens, sed in langorem malum versa
est pestilentiae similem, ut diutius protracto spiritu
cruciamenta sentiret. Iam saevire in eum coeperat 4
virus. Cuius vis cum praecordia eius ureret, insu-
stentabili dolore usque ad rabiem mentis elatus est,
adeo ut per dies quattuor insania percitus haustam
manibus terram velut esuriens devoraret. Deinde 5
post multos gravesque cruciatus, cum caput suum
parietibus infligeret, exilierunt oculi eius de caveis.
Tunc demum, amisso visu, deum videre coepit can-
didatis ministris de se iudicantem. Exclamabat ergo 6
sicut ii qui torquentur solent, et non se, sed alios
fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fate-
batur Christum, subinde deprecans et implorans, ut

7 suimet misereretur. Sic inter gemitus, quos tamquam
cremaretur edebat, nocentem spiritum detestabili
genere mortis efflavit.

1 L. Hoc modo deus universos persecutores nominis
sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix ulla
2 remaneret. Nam Licinius summa rerum potitus in
primis Valerium, quem Maximinus iratus ne post
fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum,
fuerat ausus occidere; item Candidianum, quem Va-
leria ex concubina genitum ob sterilitatem adopta-
3 verat, necari iussit. Mulier tamen ut eum vicisse
cognovit, mutato habitu, comitatui eius se miscuit,
ut fortunam Candidiani specularetur: <qui> quia
Nicomediae se obtulerat et in honore haberi vide-
4 batur, nihil tale metuens occisus est. Et illa, exitu
eius audito, protinus fugit. Idem Severi filium Seve-
rianum iam aetate robustum, qui fugientem Maxi-
minum fuerat ex acie secutus, tamquam post obitum
eius de sumenda purpura cogitasset, capitali sen-
5 tentiae subiectum interemit. Qui omnes Licinium
iam pridem quasi malum metuentes, cum Maximino
esse maluerant, praeter Valeriam; quae volente Li-
cinio, in omnia Maximiani hereditatis iure succedere,
6 idem Maximino negaverat. Ipsius quoque Maximini
filium natu maximum agentem in annis octo et
filiam septennem, quae desponsa fuerat Candidiano,
7 extinxit. Sed prius mater eorum in Orontem praeci-
pitata est: ibi saepe illa castas feminas mergi ius-
8 serat. Sic omnes impii vero et iusto iudicio dei
eadem quae fecerant, receperunt.

1 **LI.** Valeria quoque per varias provincias quin-
decim mensibus plebeio cultu pervagata, postremo

apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre
poenas dedit. Ductae igitur mulieres cum ingenti 2
spectaculo et miseratione tanti casus ad supplicium,
et amputatis capitibus corpora earum in mare abiecta
sunt. Ita illis pudicitia et condicio exitio fuit.

LII. Quae omnia secundum fidem — scienti enim 1
loquor — ita ut gesta sunt mandanda litteris cre-
didi, ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut
si quis historiam scribere voluisset, [non] corrum-
peret veritatem, vel peccata illorum adversus deum
vel iudicium dei adversus illos reticendo. Cuius 2
aeternae pietati gratias agere debemus, qui tandem
respexit in terram, quod gregem suum partim va-
statum a lupis rapacibus partim vero dispersum
reficere ac recolligere dignatus est, et bestias malas
extirpare, quae divini gregis pascua protriverant,
cubilia dissipaverant. Ubi sunt modo magnifica illa 3
et clara per gentes Ioviorum et Herculiorum cogno-
mina, quae primum a Dioclete ac Maximiano inso-
lenter adsumpta, ac postmodum ad successores eorum
translata, viguerunt? nempe delevit ea dominus et
erasit de terra. Celebremus igitur triumphum dei 4
cum exultatione, victoriam domini cum laudibus
frequentemus; diurnis nocturnisque precibus cele-
bremus, celebremus, ut pacem post annos decem
plebi suae datam confirmet in saeculum. Tu prae- 5
cipue, Donate carissime, qui a deo mereris audiri,
dominum deprecare, ut misericordiam suam servet
aeternam famulis suis propitius ac mitis, ut omnes
insidias atque impetus diaboli a populo suo arceat,
ut florescentis ecclesiae perpetuam quietem custodiat.

APPENDIX CRITICA

C = Codex olim Colbertinus, nunc Bibliothecae Nationalis, quae dicitur, parisinae n. 2627, saec. XI, a me denuo per imagines solis vi expressas ex integro collatus.

B = edit. Brandt-Laubmann (v. supra p. XVII).

LUCII CECILII INCIPIT L.... C; vers. 1-5 f. 1ª lectu perdifficiles, utpote situ et madore corrupti.

I. — 1 Inter *horas* et *fratrum* nihil iam legi potest in C, per XXV ferme spatia litterarum; quae autem ad h. l. coniecere viri docti vel codicis scripturae repugnant vel ideo sunt improbanda quia minus sunt numerosa. Fortasse legendum: <*effundere de vinculis solebas, itemque*>. — 2 *addet his* C, *deletis* Heumann. — *rursum* C, sed numerus *-us* suadet. — 3 *resciderunt* <*et*> *h.* Heumann B; sed ἀντίθεσιν per ἀσύνδετον servare quid vetat? — 4 *precibus* vel *patientia* add. ed. Oxon. a. 1680. — 5 *illuctati erant*] *illustrati erant* C, *illuctati erant* Lenglet; *insultaverant* Graevius Is. Vossium secutus, qui *insultati erant* con., item Buenemann coll. *Inst.* V 23, 2 — *maiore*] *maioris* C, *-i* Bal., *-e* Columbus; sic etiam vitatur clausula heroica. — 6 *sero id*] *seruit* C, *sero id* Buenemann B, *serius* Le Nourry. — 7 *iudicem*] *vindicem* Lenglet, sed cfr. infra I 8: « caelestis iudicis severitas ». — *vid*<*elicet*> Buenemann 4 f. spatia in C suppl., abscissa f. 1 a cum extremis septem versuum litteris. — 8 *quo*<*rum*> *exitu*] *quo exitu* C, *quorum e.* Bentleius; post *exitu* lacunam 8 f. spatia litt. continentem expl. Lenglet. — *remoti*] *moti* C, *remoti* ed. oxon. 1680, item Bentleius. — *p... turi* C, expl. Allix ap. Bauldrium. — *ex... dis* C, suppl. Colomesius ap. Bauldrium coll. c. II 6, ubi tamen est *excidendis.* — *ostenderet* C, *-it* Bauldrius. — 9 *Ab re tar...: est* C, *ab re tamen non* B. — *persecutores* <*eius*> expl. an. p. 35 (<*ei?*>). — *vindicaverit*] *vindicarit* numeri restituendi causa coniecit Pichon 440.

II. — 1 *kl. aprl.* *sic* C, *-as -es* B. — 2 *fuer̃* C, *fuerunt* numerus suadere videtur, alii *fuerant* Boherellum secuti. — 4 *Mathiã* C, *Matthia* Bal., *Mathia* B, verum graece nomen est Ματθίας (cfr. *Act.* II 23 cett). — <*et*> add. Bal. — 6 *vetusta..*, spatium nempe est duarum litt, C, *vetustate* Bal. — <*gladio*> *interfecit* Bauldrius, sed *interfecit* proprie idem esse ac: *gladio i.* contendit Keller ap. B. — 8 *deleri* C. — <*terrae*> add. Tollius ap. Bauldrium ex *Or. Sibyll.* V 363 ἥξει δ' ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνήρ, VIII 70 s. ὅτ' ἄν γ' ἐπανέλθῃ Ἐκ περάτων γαίης ὁ φυγὰς μ. ἁ. — *quia*]

sic C, fortasse l. *qui*. In C initia 19-25 f. 1 b abscissa sunt. — 9 <*tempora*> Lenglet. — *initium* C, *imperium* B. — <*quidam sanctor*>*um* (i. e. <*qidā s̃cor*>*um*) B. — *pronuncient* C. — *pronuntient, e. m. e. N. v.* [*putant*], cett. — <*ut praecu*>*rsor* suppl. Allix. — *huma*<*ni ge*>*neris* suppl. Bal.

III. — 1 <*D.*> *ortus est* Burnet, B. — *adversus deum tenderet* fortasse l. numeri gratia. — 3 *monimenta*], *monumenta* edd.

IV. — 3 *nec sepultura* C, corr. Graevius.

V. — 1 *pene* C, *prope paenae* an. 39, item Bentleius. — 2 *quod fuerat* C, corr. Bal. — 3 *libuerit* C, corr. Columbus. — *supra* C, corr. Bal. — 6 *direpta* C, corr. Nic. Heinsius; cfr. Ovid. *Metam.* V 388. — *karissimi* C, corr. Bal. — 7 post *quemquam* excidit fortasse <*quicquam*>.

VI. — 2 *coeno frurio* C, corr. Columbus. — <*in*> *Cae.* Heumann, fortasse recte.

VII. — 1 *nec* C, corr. Lenglet. — 3 *maiores ẽe ceperant* C, corr. Bal. — 4 *frequenter* C, corr. Bal. — 5 <*non*> add. B. — *expectant* C, corr. Bal. — 8 *omnibus* <*que*> Graevius, Bentleius. — *sunt* vel *essent* Halm. — 9 *hinc* sexies Gale, Bentleius. — *exceditur* C, corr. Allix. — 11 *malorum*] an *maiorum?* — 12 *posset* C, corr. Bal.

VIII. — 1 *in amicitia sic tam fidele* C, corr. An. p. 41. — 2 *quod avaritia minori altero fuit plus maiori vero minus set plus timiditatis plus vero animi* C; *quod a. maior in altero fuit, sed plus timiditatis, in altero vero minor avaritia, s. p. a.* Graevius, B.; alii alia. Locum plane desperatum restituere temptavi, codici propius adhaerens. — 5 *pestiphero* C, *-a* Heinsius. — *mores* C, *mares* Burnetus, *mulieres* Car. Weimann ap. Brandtium coll. XXVII 6; *primorum* C, fortasse l.: *procerum* numeri gratia. — *conspectu* C, *complexu* Vulpius ex Sallust. *Catil.* LI 9: *divelli liberos a parentum complexu;* coll. etiam Cat. LXII 21-2.

IX. — 2 *efferitas* C, corr. ed. Oxon. 1680. — 7 *suis* C, *usus* Tollius. — <*sic*> add. Graevius.

X. — 1 *prae* Bentleius. — 4 *furoris* C, *furens* Bal. B, *furiosus* alter anonymus 70, fortasse rectius. — *et* C, *ut* Bal. — 6 *interdicto* C, corr. Bal.; cfr. Cic.

XI. — 1 *deae* Graevius. — *gentium* Bentleius, an *manium?* — *Quae cum esset mulier admodum superstitiosa* Graevius, sed perperam. Post *quae cum esset* excidisse nomen loci optime vidit Tollius: « excidit nomen urbis, forte an ea *Nicomedia* fuerit ». — *vicanis* Tollius. — *epulis* C, *epulas* ed. Oxon. 1680, item Bentleius. — 5 *nō e.* C. — 6 *militares*] an *milites? proprium adversus christianos odium* C, corr. Bal. — 7 *Nec*] *Ne* Columbus, item Bentleius.

XII. — 1 *ad* C, *a. d.* Cuperus. — 2 *profectus* C, *praefectus* Cuperus, item Bentleius. — 5 *tamen* C, *fanum* Cuperus, *templum* Colomesius.

XIII. — 1 *caleret* C, *valeret* Cuperus. — 2 *diripuit* C, *deripuit* Tollius. — 3 *perductus* C, quod probat Halm, *productus* Bal.

XIV. — 2 *cum* del. Tollius. — *illo* C, corr. Bal. — 3 *excarnificari... cepit* C, *praecepit* Bal., cui astipulatur B. sed perperam, nam numerus vetat. — 5 *igne torrebat* C, *igni* B., quod numerum violat, *torquebat* Miegius, B., quod supervacaneum est et inconcinnum. — *usque* C, corr. Bal.

XV. — 2 *ad confessione* C, *aut* Tollius, sed cfr. XVII 7, *ad* C, ubi *ac* legendum. — 4 *amburebantur* Cup. — 8 *spectata* C optime, *expectata* edd. sed elegantius illud.

XVI. — 2 <*sint*> ex Verg., deest in C. — *cōp̄rhendere* (quod fortasse retinendum fuit) *penas* C, *comprendere formas* Verg. — *omnium* C, *-a* Verg. — 5 *zabulum* C, i. e. *diabolum*, quod codicis vitio tribuendum videtur, siquidem etiam in aliis eius aetatis codicibus scriptio illa passim occurrit; cfr. exempli causa Ambrosian. olim bobiensem F 60 sup. saec. VIII vel IX° scriptum. Alibi quidem in cod. praeter XVI 10, *diabolus* legitur: cfr. II 8, LII 5; *diabolus* etiam in ceteris Lactantii scriptis sollemnis forma est; cfr. Brandtii edit. Indices s. v. — 6 *subiugantem* C, *subiungentem* N. Heinsius, B.; sed vocem apprime latinam non est cur immutemus; numerus etiam vetat. — 10 *zabulis* C, *-us* Bal. — 12 *superare* C, *-i* Bal. et ceteri edd.

XVII. — 1 *ad* XII *kl.* $\overline{DCB}$ C, *ante diem* Bentleius, *XV* Seeck I 409; qui Euseb. *Mart. Palaest.* I 7 confert. — 3 *traxit* C, *contraxit* Graevius, B.; sed *traxit* lectio est difficilior eademque elegantior; si quidem « trahere » pro « contrahere » est apud Lucretium et Ovidium (cfr. Forcellinium s. v.), et eodem sensu quo hic sumitur, « traxit furorem » Vergilius ait *Aen.* IV 101, et legimus ap. Ovidium *Metam.* X 594 s. « ruborem traxerat », XI 305 « traxere calorem », et quae huc magis faciunt, *Trist.* V, XIII 3 « traxi contagia »; item ap. Plinium *H. N.* XII, XXVII 1 « situm trahens », XXXII, XLII 1 « vitium trahere »; alia ap. Forcellinium. — 4 *strige* C, *Histricae* (vel *Histriae*) Nic. Heinsius. — *gravi insurgente* C, *gravius urgente* Buenemann, cui assentior, nam et numerosa est lectio et sensum aptiorem habet et codicis lectioni propius accedit. — 5 <*est*> suppl. Heumann. — 8 *prodisset*] forsitan *prodiisset* legendum, numeri causa.

XVIII. — 1 *imperium credere* C. — <*cum*> add. Cup. — 3 *ei i.* C, *et* Columbus. — *tantam s.* C, sed potius *tam s.* legendum suspicor. — 4 *Nerva... imperante* C, corr. Columbus. — 5 *ipse* C, *spe* Columbus. — *invenerat* C, *invaserat* ed. Oxon. 1680 coll. Sall. *Iug.* XX 6: *totum eius regnum animo iam invaserat.* — <*non*> add. ed. oxon. 1680, item Bentleius. — *sunt ad.* C, *sint* Bal. — 6 *credere noluissent* C, *cedere -et* Bal. — <*cum*> ed. oxon. 1680, <*ex quo*> vel <*cum*> Boherellus, Bentleius ad *in* ascripsit *cum.* — 9 <*filius*> add. Bal. — 12 *praebuit* C, *praefuit* ed. oxon. 1680. — 13 *maximianum* C, *Maximinum* Bal. — *iam* C, *nam* Gale.

XIX. — 1 *priores* C, *primores* Columbus. — 3 *inquit* C, *in qua* Columbus, item Bentleius, *incipit* Lenglet. — 4 *maximianum* C, *-inum* Bal. — *stare inter se* et in marg. *esitare i. s.*, hinc *haes-* Le Nourry.

XX. — 1 *et fecit* C (cfr. Ps. CXIII 2am p. 3 (ex vers. itala antiqua), item CXXXIV 6), *effecit* Columbus, item Bentleius, sed textum immutare non expedit. — *esse* del. Columbus. — *ferebatur* C, corr. Bauldri, et haec quidem clausula est numerosa, *ferebat* Bal. — 2 *non novisset* C, *n. obisset* Bal. — 5 *h. c. -a eis o.* C, *h. -a ei o.* Bal. *huc c. -a eius tendebant* Graevius.

XXI. — 2 *milia* C, *familia* Bal. — 5 *ferocia ac magnitudinis sue* C, *f- ae* Bal.; locus multifariam temptatus. — 7 *et exilii* C, *id exitii* Nic. Heinsius, *et eculei* Ellis, *Journ. of philol.* XIV 88. — 10 *tunc* C, *cum* ed. oxon. 1680, item Bentleius. — 11 *flumina*] *flumine* C, *-a* Columbus, item Bentleius.

XXII. — 2 *poenis eum* C, *poena penes eum* Bal. — *in illa e. c -o* C, *in illo e. c -a* Bal., *in illos e. c -a* Bauldri; post *cotidiano* spatium hiat VII fere litt. — 3 *In causa pena capitis et animadversi agladii* C, « vox *poena* in hunc locum irrepsit ex superiore » (v. 2). Bal., qui locum correxit, *In curia poena capitis et animadversio gl.* Lenglet. — *beneficii* C, *-i loco* Bal., *-um* Columbus. — 4 <*prae*> add. Gale. — *fuerant*] *-unt* Bauldri. — 5 *immissi*] an *missi?*

XXIII. — 2 *foras* C, *-a* Columbus. — 5 *et*] *ea* ed. oxon. 1680, *haec* Lenglet. — *datiis* C, *Dacis* Bal. — 7 *nihil* C, *-o* Columbus. — *possit* C, corr. Bal. — *iniuria aetatis* C, *-ae tutos* Bal. (in Erratis). — 8 *impius* C, *pius* Tollius. — *illis. Ut non e.*] *illis, u. n. e. Congregari* edd., quos improbat Halm 163. — 9 *cavit* C, *cavet* Columbus. — *virorum* C, *verorum* Bauldri.

XXIV. — 1 *delabi* C, *di-* Bal. — 3 *frustra repetierat* (aut *non viderat* « aut aliquid simile ») Bal., locus multimodis vexatus. — 4 *in* del. Boherellus; et plerique sed cfr. Brandt *Die Entstehungsverhältnisse* 50. — <*et*> add. Tollius. — 5 *liberavit in ipso cardine. Namque* C, *liberavit. in i. c. n.* anonymus 49, item Bentleius. — <*rogatus*> Boherellus. — *necare* C, *negare* Bal. (in Erratis). — *retentaturus*] *reten[ta]turus* legendum arbitror vel numeri servandi causa. — 8 *eis* C, corr. Bal. — 9 *restituta* C, *-ae* Columbus.

XXV. — 2 *concursum* C, *-uri* Bal. — *invenisset* C, corr. Bal. — 4 *turba* C, *turbatae* Bal.

XXVI. — 1 *quo* C, *quodam.* — 5 *maximianum* C, *Maxentium* Bal. — *ut* C, *ibi* Bal. — 6 *possit* C, corr. Bal. — 8 *et* C, *ei* Bentleius, *et se* <*ei*> Bauldri, *et* <*ei*> *se* Gale. — 10 *dedit de se* C, *dedit se* Bal., *dedidit se* Heumann. — 11 *ab hoc- persequi* del. Le Nourry 119 Heumann Duebner, B. Brandtio notam margini ascriptam hanc esse existimanti, deinceps textui interpolatam, equidem assentior, quae quidem aut ad Maximianum Galerium aut verius, meo iudicio, ad Maximianum Herculium pertineat; ita e. gr.: *ab hoc capite suos* (vid. *propinquos*) *persequitur;* ceteri varia hariolati sunt.

XXVII. — 1 *maximiano* C, *Maximino* ed. oxon. 1680 (in Emendat. 108). — 2 *et urbe* Bauldri, an *igitur u.?* — *rebus- instructa*] *instructis* C, *instructa* Tollius. — *coeptis inimicis...*] suppl. *refellendis* vel *retundendis?* locus desperatus, varii varia experti sunt medicamina, quae referre non est operae pretium; Brandtius verba *ceptis inimi...cis* legit; *susceptis inimicitiis,* et ad primum comma traducit post verba; *inflammatum ira.* — *sic minoris familiae* C, *suae m. filiae* Bal. — 3 *circumsedendum* C, *-a* Bal. — 4 *detestande* C, *-tes* Bal., *-do* Buenemann. — *imperium*], *imperatorem* Lenglet, *impium* Heumann. — 5 *mutabantur* C, *nutabant* Bal. — *dimisisque* C, *de-* Columbus. — *felix animus* (non *-os*) *quorum* C, *flexit animos eorum* Bal. (in E.). — 7 *quo* C, *-a* Tollius. — 8 *hostili iter* C, corr. Bal. — 9 *daciscum*] *Dacicum* Columbus in textu, retinet in notis *Daciscum, Dacicum* item Bentleius, sed *daciscus* est etiam in C. I. L. V 6244.

XXVIII. — 1 *prior* <*esset*> Tollius Heumann. — 2 *quo* C, *quae* anonymus (cfr. supra p. XIX) 51, item Halm 165. — *ei* add. Heumann. — 3 *diripuit* C, *de-* Tollius. — 5 [*est*] del. B. et ad XXIX 1 transposuit.

XXIX. — 1 [*et*] *cum eo* B. Bal.^{um} secutus, sed hoc alludere videtur ad XXVIII 4 *quasi contionem* cet. — *pro occasione* C, *per -em* Bal. — 2 *suo quocumque venisset* C, *suo. quo cum v.* anonymus 52. — *loco* C, *-um* Columbus, item Bentleius. — 3 *pugnam*] *fugam* Bal. — *possit* C, *-et* Bal. — 4 *possit* C, *-et* Bal. — 5 *recciderunt*], *reciderunt* edd. clausulam maiorem male subvertentes. — 7 *quod ei* C, *quid ei* Bal.

XXX. — 4 *oportuna* C, quam scribendi formam neque veteribus lapidibus ignotam neque seriori latinitati peregrinam, vel numeri causa (scil. *ŏportuna*) retinendam censui. — *prosiliit* C, *prosilit* Tollius. — 5 *ac*] *et* Verg. — 6 *per* C, *post* Tollius.

XXXI. — 1 in C post *in eo &* cum parte marginis superioris f. 10^{a} particula I^{i} v. 10 ferme hastarum spatio est abscissa, post lacunam superest *im, et*<*iam suae v*>*im* Le Nourry. — 2 post *cogitabat* in C spatio 6 f. hast. scriptura evanuit, <*et ut*> coniecit Gale. — *afflixit* C, *inflixit* Graevius, <*iis*> *i.* B. — 3 *annonaria et quis* C, *-ae, ecquis* Le Nourry. — *veniam n. h. nullas abstinendi multiplicis* C, *venia - multiplices* Bal. — 5 *Que quam tolerabilia sint eripi a labore hominum cibos labore questos* C, *quamquam intolerabile sit e. ab. o. h. c. l. q.* Bal., *quae quamquam i. s., e. ab ore h. c. l. quaesitos* Boherellus, *quae cum̃ i. s.* ed. oxon. 1680. — *sustentabile* C, *-ia* Halm, *tolerabile* Bal. — 6 *quod aurum quod argentum* C, corr. Bal. — *hoc* C, *haec* Bauldry.

XXXII. — 1 *maximianus* C, *-inus* Bal. — 3 *contemnit* Tollius. — 4 *eum* C, *cum* Boherellus. — 5 *maxencium* C, *Maximinum* Bal., *Maximinum, Maxentium et Constantinum* Columbus. — 6 *Maximinus*] *Maxentius* Buenemann Fritzsche. — *munerari* C, *numerari* Bal., *nominari* Toinard.

XXXIII. — 1 an <*imperii eius*> *annus?* — 2 *curant*] *urunt* Boherellus item Bentleius, <*urunt*>, *curant* Columbus; sed cfr. huius cap. 4. — *scindit* C, *scinditur* Bal. (in E.). — *tamen* C, *tandem* Boherellus. —

post *corporis m* interiit particula I[1] v. f. 10 spatio 10 f. hast., post lacunam *plneratus* superest; *m<otu v>ulneratus* Bal., *-ur* Gale. — 4 *pro maxima* C, *proxima* Bal. — 5 *phillides. cirona. metomus. melāphius* C, ex Verg. corr. ed. oxon. 1680. — 8 *repercussis medullis* C, quod fortasse retinendum fuit, quasi <repercutientibus>: cfr. Ovid. *Metam.* IV 783: « aere repercusso » (i. e. -tiente), *-is medelis* Nic. Heinsius, *-um medelis* Toinard, *-um medellis* B. — 9 *odoritatem* C, *odor it autem* Nic. Heinsius Boherellus Is. Vossius alii, *odor it* B. — 9 *commestus* C, *comestur* Columbus. — 10 *qualis* Verg. — *fugit cum saucius aram* Verg., *fingit saucius* C. — 11 *eligeret* C, corr. Bal. — *quis*] an *quibus?* — *tabescendorum*] *tabescentium* Columbus, B. confert Sittl *Archiv für lat. Lexik. u. Gramm.* I 520.

XXXIV. — Galerii edictum graeco sermone extat ap. Eusebium H. E. VIII 17, 3-10. — 3 *deturbati sunt*] πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες παντοίους θανάτους ὑπέφερον Euseb. *perturbati <et variis mortibus affecti> sunt* Heumann; an *d. s. <e. v. m. a.>?* — 4 *contemplationem*], *-em* Graevius alii. — ἐνομίσαμεν Eus., *credidimus* Bal., *credimus* C. — 5 *aliam a. epistolam* C, *alia a. -a* Bal., *per* add. Buenemann ex Euseb. δι' ἑτέρας δέ ἐπιστολῆς. — *debent* C, *debeant,* Bal. τί αὐτοὺς. παραφυλάξασθαι δεήσει Euseb. — *perstetur incolūnis* C, *praestetur incolumis* anonymus 56 ex Euseb. παρασχεθῇ, *perstet i.* Bal.

XXXV. — 1 *maximiano* C, *-ino* Bal. — 3 *manu* C, *manum* Tollius. — *defluerent* C, *diffluerent* Tollius. — 4 post *Nicomediae* procul dubio aliquid interiit: <*medio*> Columbus, <*sub finem*> vel <*in fine*> vel <*Idibus*> Bauldri, <*Id.*> Lenglet. ... <*die*> Halm 163; *postremo* vel *ultimo die* intercidisse arbitror.

XXXVI. — 1 *maximianus* C, *-inus* Bal. — *pervolavit*] *pro-* Heumann. — *calcedonum* C, *-ium* Bal. — *bhianiam* C, *Bithyniam.* — *sustollit* C, *sustulit* Columbus, quod etiam numerus suadet. — 2 *fretu* C, *-o* Bal. — 3 *tutelo* C, *titulo* ed. oxon. 1680. — *suasu*] *quasi* Bal. — 4 *ut christiani* Bal. — *neque*] *ne quid* Gale. — <*conventicula*> *fabr.* Heumann. — *colerent* C, *coirent* Gale. — *cogeret*] *coieret* C, ubi litteram *i* ad corrigendum *colerent* destinatam intrusam esse suspicatur anonymus 57.

XXXVII. — 1 <*in manus eius*> *inciderat* Bauldri Maucroix B. — 2 *quoquis* C, corr. Bal. — 3 *magistris suis* Cuperus, item Bentleius. — *reliqui* del. Heumann, item Duebner, sed Buenemann confert Plaut. Cist. V 2, 5 (786 Schoell). — *reliquerunt* C, *-erant* Heumann, *fecerunt* anonymus 58. — 4 *debita*] *tributa* Heumann. — <*non*> *ferentibus* Bal., *feriantibus* a. 58, item Bentleius. — *eos* C, *suos* Columbus. — 6 *effundebant* C, *-at* Cuperus. — *delicto sic* C, *dilectu* Bal., *de-* Lenglet. — *expungerent* C, *-et* Columbus Cuperus, quod explicat Buenemannus, quidam vero non intellegentes immutaverunt. — *largitionibus* C, *-is* Bal., an *omne genus -ibus?* — 7 *dabatur* C, *dabat prout* Bal., *d. ut* a. 58. — *dementium* C, *clementium* Bal.

XXXVIII. — 1 *et* C, *ei* vel *ei et* Bauldri. — *quid dicam* (<*eam*> vel fort. <*quam*> *quid dicam*) *nisi caecam et effrenatam* Brandt. — *exprimere*[e] *sic* C, *exprimi res* ed. oxon. 1680. — *indignatione*] *indignitate* Columbus, bene B.

confert Quintil. *Declam.* p. 6, 26 Ritter: *hanc praeteritorum indignationem,* locus vero Lact. *Inst.* VI 23, 12 huc non facit. — *vicit*] *vincit* Bal. cett.; textus scripturam tuetur a. 59, B. cfr. Lact. ib.; *vicit - magnitudo* spuria censet Ebert. — 2 *parentibus* de Rooy 39, verum *patres* accipere, si quis velit, pro *parentibus* licet; cfr. Ovid. *Metam.* IV 61; C. I. L. V 6128, 8120. 3 (ins. metrica a. p. Chr. n. 521). — *detrahebantur* C edd. — *feminib; nr̃is* C, *feminis vestes* Bal. cett. — 4 *ministro* C, *monstro* Bauldri. — 6 *imitabat̃ sı* C, deinde cum parte marginis sup. f. 12^a particula 1^i v. spatio 20 f. h. est abscissa, post quam superest — *u* (particula inferior litterae tantum) *suorum; st<upra et hospit>um* Halm 166. — *recusari*] scil. eas a parentibus *-e* Is. Vossius, quod vel clausulae heroicae huius particulae orationis vitandae gratia minus probandum est. — *peredum* C, *pereundum* Bal. — 7 *tradiderunt* C, *-ant* Tollius. — *barbarum*], *-am* Bal., *-orum* B.

XXXIX. — 3 *primis* C, quod retinet Buenemann, *praemissis* Bal. — *matrimonio* C, *-um* Tollius. — 4 an *posse* <*se*>? Brandt. — *fidem* C, *fidam* Bal., *fidelem* Lenglet. — 5 *afflicto* C, *affícto* Bal.

XL. — 1 *erat in eo* C, *Eratineo* («locus corruptus, praesidis nomen est») Bal., *-no* Columbus, *Cratino* vel *Flaccino* Buenemann, *Bithyniae* Brandt. — 2 *vestalem famulam virginem* C, *V. filiam virg.* Boherellus, *filiam Vest. virg.* Heumann, *filiam virg. V.* B. — *furtive*], an *fugitivae?* — *non nimis* C, *non nihil* ed. oxon. 1680, *non minus* Gale, Bentleius. — *necabantur* C, quod defendit B., coll. XXXVII 1 *si quis - mergebantur*, sed illud huc non facit, *-atur* Bal., *notabantur* Bentleius. — 4 *protulit*] *producit* Buenemann, *procedit* Heumann. — 5 post *iussus* in C abscissa est particula f. 12^b spatio 20 f. h., suppl. Halm 167. — 6 *tanti* C, *-um* Bal. — *instructibile mens essagittari* C, *instructi, clibanarii, sagittarii* Domaszewski ap. Brandtium coll. *Notit. dignit. Or.* V p. 13, 28-30 Seeck, *i. milites et s.* Bal., *Balearenses* Bentleius. — 8 *adulterio* C, *adultero* Bal. — *aperuit* C, *aperit* Tollius. — *inquid* C, *-it* Bal., del. Graevius.

XLI. — 1 *magnarum* C, *gnarum* Bal., *nuntios gnarum* Halm. — *calamitates* C, corr. Bal. — 3 *admonitum* C, fort. *-u* Halm. — *depraecatur* C, *deprecetur* Bal., fort. *deprecaretur* Halm.

XLII. — 1 *e. cum quo* C, *eius cum quo* Columbus. — 2 *Diocletianus* add. Burnetus in interpretatione anglica, item post *vivus* Duebner. — 3 *prae dolore* Heumann, item Bentleius. — 5 *adō* C, *a deo* Boherellus, item Bentleius. — *vitam deiectus* C, *v. redactus* N. Heinsius, qui quod sequitur *deiectus* retinet. — *vitae deiectus* C, *v. deductus* (vel *adductus*) Columbus.

XLIII. — 1 *Maximinus* add. B. — *exitium* Columbus. — 3 *et*] <*ergo*> *et* Columbus. — *postulatam* C, *-um* a. 62. — 5 *illu*|||||| *xtabilem* C, *illum exitiabilem* (vel *intestabilem*) Bal. secundis curis, *intestabilem* (ed. princ.), *detestabilem* Is. Vossius, *inexpiabilem* (sc. *discordiam*) Graevius, *execrabilem* Halm. — *succedendos* C, *succidendos* Bal.

XLIV. — 1 *esse <se>* Cuperus, *<se> esse* Heumann. — 2 *italis* C *Gaetulis* Heumann. — 3 *in u. p.* Verg. — *mulū* C, *Mulvii* Bal. — 4 *ad sextum kl. noubr.* C, *a. d.* Tollius, item Bentleius. — 5 an *committeret p.?* scil. numeri restituendi gratia. — *fecit* C, *facit* a. 63. — *XP̃O* C, *c.° Christo* Bal. i. E. ed. pr. tuetur, *Christum* Cuperus. — 6 *cuncurrit* C, *-unt.* — 7 *cumque* C, *tumque* Bauldri, *cumque <conspiceretur>* B. — *et debita* C, *edebat, una* N. Heinsius, *dabat, edita* Bauldri. — 10 *tamen* C, *tandem* Bal., item Bentleius. — 11 *maximianus* C, *-inus* Bal.

XLV. — 1 *con||||||cit* C, *contendit* Bal., *concessit* Halm 167. — 2 *accurrit* Graevius. — 4 *causa* C, *casus a* Bal. — *ne* C, *nec* Bal. — 5 *fide*] « an forte *sponte?* » Heumann. — *dederunt* C, *dediderunt* Bal., item Bentleius. — 6 *eracliā* C, *Heracleam* edd. — 7 *secunda mansione tenente destante militibus* C, *secundam - milibus* Bal. — *totidemq.* C, *totidemque* Bal., sed *totidem atque* i. E., *totidem, qui* ed. oxon. 1680. — 8 *collegisset*] an *coëgisset?*

XLVI. — 4 *c̄surgere* C, *cum surgere* Bal. — *ipso* C, *ipse* Boherellus. — 5 *asciri* C, *acciri* Tollius. — 8 *die* vel *diem* Cuperus, *in diem* vel *ad diem* Columbus, *die* Bentleius. — 10 *in castra*] *in* del. Schoell, an *ei?* — 11 *utroque* C, corr. Bal. — *pro imperatorem* C, *post i.* Bal., *pro -e* Heumann. — 13 *ferre* C, *-i* Bal. — *extimabat* C, *exis-* Bal., *aes.* a. 64.

XLVII. — 3 *metuebatur* C. — 6 *ac* C, *at* Tollius, item Bentleius. — *ē versa ē* C, *versa est* Bal., *c. e.* Halm 166. — 7 *una die*] fort. *uno d.* post *die* lacunam pervidit Columbus, qui *fugiens* coniecit, *ad fretum* Tollius, *Melantiada* Lenglet. — 8 *ex capadotiam* C, *in Cappadocia* Bal.

XLVIII. — 1 *ad praesidem*] an *a. p. Bithyniae?* — 2 *quam Const.* C, *quam* del. Bal. — *credimus* C, Constantini et Licinii litterae graece extant ap. Euseb. *H. E.* X 5, 2-14. — ἐδογματίσαμεν Eus., *credidimus* Bal. — *divinitas* C, ἡ πρὸς τὸ θεῖον αἰδώς τε καὶ τὸ σέβας Eus., *divinitatis* Bal. — *quod quidem divinitas* C, *quo q. d.* Bentleius, item Duebner, at ὅτι ποτέ ἐστι θειότητος (sic codd.) καὶ οὐρανίου πράγματος Eus., hinc *quo quicquid demum esset divinitatis* Columbus, *q. q. divinitatis* Cuperus, *q. q. est d.* Toinard. — *in sede caelesti*] *et rei caelestis* Toinard ex Eus. — *placatum ac propitium*] *-a ac -a* Graevius Bentleius Duebner. — 3 *consilio* C, τοίνον ταύτην τὴν βούλησιν - ἐδογματίσαμεν Eus. *-um.* — *dederat* C, *-et* Bal., *-it* Heumann. — *cuius - obsequimur* nil tale ap. Eus. et hoc quidem videtur additum a Lactantio. — *fervorem* C, τὴν ἔθιμον σπουδὴν Eus., *favorem* Bal. — 4 lacunam post *nomine* ex Eus. indicavit et explevit Columbus, item Toinard, quos partim sequor, ἵν᾽ ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο. καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν Eus. — *nomine continebantur, et quae prorsus laevae et a nostra clementia alienae esse videbantur, eae tollantur, et nunc* Toinard, *cont., cum*

illa, quae prorsus sinistra et a nostra mansuetudine aliena esse videbantur, omnino removeantur, nunc Buenemann, c., *et quae prorsus laevae* (vel *sinistrae*) *et a nostra clementia alienae esse videbantur, nunc* Duebner. — <*e*>*t*] supplevi ex Eus. *libere* ex Eus. ἐλευθέρως τε καὶ ἁπλῶς, *cavere* C, nempe in archetypo fuit *livere*. — *religioni* C, *-is* ed. oxon. 1680. — *illam* C, *ullam* Bal. ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως Eus. — 5 *plenissima*] *-e* Bal., sed ἅτινα - πληρέστατα δηλῶσαι Eus. — 6 *nostri esse* Bal.; *ntri ēē* C habere videtur, sed prioris voc. litterae evanidae sunt, alterius plane evanuerunt. — *colenda* C, *-o* Columbus. — *diligeret* C, *delegerit* Graevius. — *facultatem quia* (sed litterae *ia* paene evanuerunt, *quas* ed. Bal.) *honori neq. cuiquā religioni aut aliquid a nobis*, haec ed. Bal.: τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη Eus., atque inde *quod a nobis factum est, ut neque honori cuiquam neque religioni detractum aliquid aut imminutum esse a nobis videatur* Columbus, sed primum illud comma *quod -ut*, quippe omnino supervacuum, cur ab Eus. mutuandum sit non video; *quia videri nolumus cuiquam h. aut c. r. aliquid a n. detractum* ed. oxon. 1680, cett. — 7 *eadem*] τοὺς τόπους αὐτῶν Eus., inde *eorum* Heumann fort. recte, vel quia paulo post *eadem* denuo bis recurrit, atque exinde videtur esse repetitum, *ea* Tollius. — 8 *donaverunt consecuti* C, *dono fuerunt c.* Gale. — *putaverint* C, *petiverint* Bauldri ex Eus. αἰτῶσί τι, *putaverint* retinet Columbus, *optaverint* legit Diazius, qui *vicarium* non hominem sed rem aliquam *vicariam* intellegunt, et Eus. ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ vertentem culpant, sed v. Baluzii ad Diaz. epist. (ap. Bauldri II 112). — 9 *in ēa l.* C, *in* del. Boherellus. — *qua* C, ἐπὶ τῷ νόμῳ, ὃν προειρήκαμεν Eus., atque exinde *quam* Tollius a. 67 Buenemann B. — 12 ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὅρος Eus., *et* add. Fritzsche. — *praelata* C, *prolata* Bal., *-o* Heumann, *perlata*. — *nostrae b. nostrae* C, prius *nostra* retinet Halm 164 coll. Eus. ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας, sed perperam, nam alius est usus latinae linguae, alius graecae, caeterum servat Bal. probe. — 13 <*in*> *statum*] *in* add. Bal.

XLIX. — 1 *sequente* Cuperus a. 67 Heumann Bentleius. — *tyrannum* C, *-us* a. ib. item Bentleius. — *petit* C, *petiit* Columbus et a. ib. — *detorsum sic* C, *detrusus* Le Nourry a. 67 Bentleius. — 2 *non* C, quod probat Halm 162, *nec* Bal. item Bentleius. — 3 *hi* C, *ii* Halm. — *repercussus* C, *-a* Bal. — *verse* C, *-a* Bal., *-a est* Columbus, *-um est* Heumann, item Halm 166. — *furens* C, *furerent* Lenglet, *vis - ureret* Bal., *vi- urerentur* Halm. — *insustentabili*] haec vox est etiam *Inst.* VII, XVI. — *percutis* C, *percitus* Bal. — 6 *torqueri* C, *torquentur* B.

L. — 1 *Valerium quem*] *Valeriam, quam* « vir rever. » in ed. oxon. 1680, item Bal. secund. curis; Pagi ad Baronii Annal. a. 313 n. XXIII s. textum defendit, recte quidem, vel quia Valeriae obitus capite sequenti narratur. — 2 *nec*] *ne* Columbus et Bentleius, verum alibi quoque *nec - quidem* ap. Lact. occurrit, cfr. XI, 7. — *idem* C, *item* Bal. sec. curis. — 3 *vixisse* C, quod Bal. sec. cur. defendit, *vicisse* Boherellus, item Bentleius, *vixisse* Buenemann. — *miscuit*] temptant edd., sed perperam, *miscuerat* Tollius, *im-* B., *immiscuit* Columbus. — *qui* add. Columbus. — 4 *idem*] *item* B. — 5 *malum*] *aemulum* Graevius. — *pre valeria* C, *praeter V-am* Bauldri. — *quae volenti*

Licinio in omnia Maximiani hereditates iure suo cedere C, *quae volens L. i. omnes M. h. i. s. c.* Bal., *quae <quod> volenti L. in nuptias M. hereditatis iure succedere* Susius, *quae <q.> v. L., in omnia M. <bona> h. i. suo <sc> c.* B. — 6 *suum maximum* C, *suum* del. Boherellus, *tum* Heumann, *natu* Gale. — *in a. o.*] *iam annos octo* Gale. — 7 *orientem* C, quod retinet Bal., *Orontem* (vel *torrentem*) « vir rev. » in ed. oxon. 1680, *torrentem Orontem* Bentleius. — *ille* (scil. Maximinus) Tollius.

LI. — Caput hoc spurium videtur Eberto p. 124 n. 19. — 2 *illic* C, corr. Bal. — *conditioni* C, corr. Bal.

LII. — 1 *finem* C, *fidem* Bal. — *non corr.* C, *non* del. Columbus. — 2 *qui tandem*] *quod t.* Heumann. — 3 *magnificentia* C, *magnifica* Bal. — 4 *celebremus caelebremus* (*sic*) C, quod tuentur Lenglet et Duebner, alt. del. Bal., *<ei> supplicemus* con. B. coll. *Inst.* VII 27, 2 adn. § 17 et Eus. *H. E.* XL 72. — 5 *adeo* C, *a deo* Bal. — *etiam* C, *aeternam* Boherellus. — *florescentes aeccl.ae perpetuae quiete* C, *florescentis ecclesiae perpetuam quietem* Columbus Nic. Heinsius B., *-es -as -a -e* Bal. i. E., item alii et Bentleius.

LACTANTII

QUOD FERTUR DE MOTIBUS ANIMI FRAGMENTUM.

MONITUM.

Est in codice membranaceo ambrosiano, olim bobiensi, F. 60 sup., saeculi VIII^{i} vel IX^{i}, qui excerpta multa et varia ex operibus deprompta Patrum latinorum, itemque graecorum, haec quidem latine reddita, continet, fragmentum quoddam (f. 26^{a}), quod inscribitur: «*Lactantius de motibus animi*». Primus illud edidit Muratorius (1); iterum Reifferscheidius (2), qui dum sinceram membranae speciem, exprimere temptat, quaedam tamen et ipse peccavit; postremo ad calcem lactantianorum operum Brandtius (3), qui coniecturarum libidini nimium indulgens, elegantioris sermonis effingendi studiosus, textum identidem violavit.

Et Muratorius quidem obiter an Lactantii stilo fragmentum hoc sit tribuendum dubitare se fassus est. Equidem vix aut ne vix quidem adduci possum ut lactantianum esse credam incomptum hoc frustulum; nam si ad dicendi genus specto, exquisitam Firmiani elegantiam et in eligendis

(1) *Antiquitates Italicae Medii aevi*, Mediolani, 1740, III 849.

(2) *Bibliotheca Patrum latinorum italica*, Wien, 1865-1871, II 36.

(3) Lactantii *Opera omnia*, II, I, 157 s.; cfr. eiusdem *Ueber das in dem patritischen Excerptencodex F 60 sup. der Ambrosiana enthaltene Fragment des Lactantius De motibus animi*, Heidelberg, 1891, et *Ueber die Enstehungsverh.* p. 126 s.

verbis acre iudicium hic prorsus desidero, quin etiam verba quaedam obsoletiora vel insolenti sensu accepta neque a Lactantio unquam usurpata reperio, qualia sunt; « concupiscentia » quod temere Brandtius « cupiditas » corrigere temptat, item « zelus »; rursus hic oratorii numeri, quem Lactantius in omnibus scriptis sinceris religiosius servat, nullum scilicet invenio vestigium; sin autem rerum ipsarum seriem inspicio, hic nihil tam vetustam antiquitatem qualis est aetas Lactantii sapere, potius omnia paulo serioris aevi scriptorem redolere video.

[LACTANTIUS]

DE MOTIBUS ANIMI.

<Spes>, timor, amor, odium, laetitia, tristitia, [libido], concupi- 1
scentia, ira, miseratio, zelus, admiratio, hi motus animi vel affectus a
domino ab initio hominis existunt conditi et naturae humanae utiliter et
salubriter sunt inserti, ut per eos ordinate et rationabiliter regendos homo
virtutes bonas viriliter agendo exercere posset; per quas a domino per-
petuam accipere vitam iuste meruisset. Hi namque animi motus intra 2
fines proprios coartati, hoc est in bona parte positi, in praesenti virtutes
bonas et in futuro aeterna praemia parant, extra metas vero suas affluentes,
hoc est in malam partem declinantes, vitia et iniquitates existunt et aeternas
poenas pariunt.

ADNOTATIONES CRITICAE.

1 *Spes* add. B. — *hodium* A, omittit M. — *concupiscentia*] *cupiditas* con. B. — *libido* utpote glossam margini ascriptam ac serius textui interpolatam expunxi, unum quippe idemque ac q. s. — *concupiscentia* significat, et <concupiscentia> quidem apud christianos doctores in animi perturbationibus seu passionibus quas vocant recensendis vocabulum sollemne est, <libido> vero omnino prorsus insolens: cfr. S. Thomae Aquin. *Summa theol.* I^{a} II^{ae} q. XXIII seqq., praesertim XXX. — *zelus admiratio* in marg. A. — *animi* est in A, perperam B. adnotat: <add. Muratorius>, nempe secutus R. qui id prave omittit. — *ādño* A, non *ad dño* quemadmodum scribit R., *a deo* corr. male B. — *inserti* A, *insiti* B. — *regendos*] *regendo se* M. — *viriliter agendo*] cfr. Ps. XXVI 14, XXX 25. — *a domino*] *a deo* B. — *accipere*] sic A; *accipē*, perperam B.; *accipe* cod., corr. Muratorius.

2 *coortati* A, corr. M. — *in futuro*] malim *in futurum* B. — *affluentes*] *afluentes* B.

LOCI AUCTORUM LACTANTII VEL LACTANTIANIS SIMILES SELECTI.

II	8	Orac. *Sibyll.* VIII 70 s., V 363.
IV	1	Cfr. Matth. V 10.
IX	10	Cfr. Tac. *Ann.* I 2: *exuto Lepido.*
XII	1	Verg. *Aen.* IV 169 s.
XVI	2	Ib. VI 625 ss.
	6	Cyprian. *Epist.* X 2.
XXIX	7	*Panegyr.* VII 15 (p. 171, 21 ss. Baehrens).
XXX	5	Verg. *Aen.* VI 471, XII 603.
XXXIII	5	Verg. *Georg.* III 549 s.
	9	II Machab. 9, 9 ss., 13, 28.
	10	Verg. *Aen.* II 222 ss.
XLIV	3	Ib. 61.
	6	Ib. X 757.
	9	Ib. XI 833.
L	8	Luc. XXIII 41 (vers. lat.); cfr. Hieron. *Comment. in Zachar.* III. XIV (vol. VI p. 266 a Vall.).

TABULA RERUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR

Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum

MODERANTE CAROLO PASCAL

CAESARIS, C. IULII, Commentarii De bello civili. Recensuit, praefatus est, brevi appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. **3**) . . . . L. 2 75

— — Commentarii De bello gallico. Ad fidem praecipue codicis Neapolitani nunc primum excussi, edidit, praefatus est, appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. **28**) . » 10 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 5 —

CAESARIS, C. OCTAVIANI AUGUSTI, Operum fragmenta. Collegit, recensuit, praefata est Henrica Malcovati (N. **38**) . » 12 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 4 —

Carmina ludicra Romanorum, Pervigilium Veneris, Carmen de Rosis. Priapeorum libellus. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam, testimonia adiecit Carolus Pascal (N **17**) » 4 50

- Pervigilium Veneris, Carmen de Rosis. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam, testimonia adiecit Carolus Pascal » 3 —

CATULLI, Q. VALERII, Carmina. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Carolus Pascal (N. **1**) . » 2 25

CICERONIS, M. TULLII, De re publica librorum sex quae supersunt. Recensuit, brevi appendice critica instruxit Carolus Pascal. Praefatus est, testimonia adiecit Iohannes Galbiati (N. **4**) » 2 75

— Pro Milone, pro Archia. Additis argumentis Asconii et Scholiastae Gronoviani ad Milonianam, Scholiastae Bobiensis ad utramque. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. **8**) . . . » 5 —

— — Pro Sexto Roscio Amerino, De imperio Cn. Pompei. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. **20**) . . . . » 6 50

— — Laelius De Amicitia liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Egnatius Bassi (N. **27**) . . » 5 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 2 —

— — Cato Maior De Senectute. Recensuit Attilius Barriera (N. **41**) . . . . » 8 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 3 50

— — Brutus. Recensuit Aloisius Valmaggi (*in preparazione*).

— — In L. Catilinam orationes. Textum ad optimorum mss. fidem recognovit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. **35**) . . . . » 6 50

— — Editio minor (solo testo, non rilegato) . . . . » 3 50

— — Pro Ligario, pro Marcello, pro Deiotaro. Recensuit Sixtus Colombo (N. **36**. *Prossima pubblicazione*).

ENNII, Q., Carminum reliquiae. Recensuit Carolus Pascal (*in preparazione*)

IUSTINI, M. IUNIANI, Historiarum Philippicarum Epitome Recensuit Marcus Galdi (*in preparazione*).

IUVENALIS, D. IUNII. Satirarum libri. Recensuit Felix Ramorino (*in preparazione*).

LACTANTII, CAECILII FIRMIANI, De mortibus persecutorum. Recensuit I. B. Pesenti (N. **40**) . . . . . L. 8 —
— Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . . » 4 —
LUCRETI CARI, T., De rerum natura. Recensuit Hector Bignone (*in preparazione*).
MARTIALIS, M. VALERII, Liber de spectaculis — Epigrammaton, Libri I-IV. Recensuit Caesar Giarratano (N. **29**) . » 12 —
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 4 —
— — Libri V-X. Recensuit Caesar Giarratano (N. **30**) . » 12 —
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 6 —
— — Libri XI-XIV. Recensuit Caesar Giarratano (N. **31**) » 12 —
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 6 —
MAXIMIANI, Elegiae Recensuit I. Prada (*in preparazione*).
MINUCII FELICIS, M., Octavius. Recognovit, praefatus est, appendicem criticam addidit Aloisius Valmaggi (N. **5**) . » 1 25
OVIDII NASONIS, P., Tristia. Recensuit, praefatus est, brevi appendice critica instruxit Carolus Landi (N. **11**) . » 2 50
— — Artis amatoriae libri tres. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit C. Marchesi (N. **16**) . . » 5 —
— — Metamorphoseon. Libri I-V. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Paulus Fabbri (N. **32**) . . » 9 —
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 4 50
— — Metamorphoseon. Libri VI-X. Recensuit Paulus Fabbri (N. **33**. *Prossima pubblicazione*).
— — Metamorphoseon. Libri XI-XV. Recensuit Paulus Fabbri (N. **34** *Prossima pubblicazione*).
— — Fasti. Recensuit Carolus Landi (*in preparazione*).
PERSII FLACCI, A., Satirarum liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Felix Ramorino (N. **26**) . » 5 50
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 2 —
PETRONII ARBITRI, Satirarum quae supersunt. Rec. F. C. Wick (*in preparazione*).
PHAEDRI, Fabulae. Ad fidem codici Neapolitani denuo excussi edidit, praefatus est, appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. **13**) . . . . » 6 50
— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 1 80
PLAUTI, T. MACCI, Stichus Ad codicis Ambrosiani praecipue fidem edidit, appendicem criticam addidit C. O. Zuretti (N. **6**) » 1 50
— — Captivi. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam et testimonia adiecit Carolus Pascal (N. **14**) . . . . » 1 75
— — Miles gloriosus. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit C. O. Zuretti (N. **19**) . . . . . . » 6 —
— — Pseudolus. Recensuit C. O. Zuretti (*in preparazione*)
Poetae latini veteres. Edidit Carolus Pascal (*in preparazione*)
Praetextae fabulae. Octavia cum ceterarum praetextarum reliquiis. Edidit Carolus Pascal (*in preparazione*).

PROPERTI, SEX., Elegiarum libri quattuor. Rec. Aloisius Castiglioni (*in preparazione*).

QUINTILIANI, M. FABII, Institutionis oratoriae libri. Recensuit A. Beltrami (*in preparazione*).

SALLUSTII CRISPI, C., Catilina. Iugurtha. Recensuit G. Funaioli (*in preparazione*).

SENECAE, L. ANNAEI, Thyestes, Phaedra. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Humbertus Moricca (N. **12**) L. 3 —

— — Hercules furens, Troades, Phoenissae. Recensuit Humbertus Moricca (N. **39**) . . . . » 12 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 4 50

— — De ira ad Novatum libri tres. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit A. Barriera (N. **21**) . . » 9 —

— — Divi Claudii Apocolocyntosis. Accedunt Carmina in Caesares priores Edidit Hector Stampini (*in preparazione*).

TACITI, CORNELII, De origine et situ Germanorum liber. Ad fidem praecipue codicis Aesini recensuit, praefatus est Caesar Annibaldi. Appendicem criticam in Taciti libellum, Scriptorum Romanorum de Germanis veteribus testimonia selecta adiecit Carolus Pascal (N. **2**) . . . . . . » 2 25

— — De vita Iulii Agricolae liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Caesar Annibaldi; accedunt de Cornelio Tacito testimonia vetera a Carolo Pascal conlecta (N. **7**) » 2 25

— — Dialogus de Oratoribus. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit F. C. Wick (N. **10**) . » 3 —

— — Historiarum libri I et II. Ad fidem codicis Medicei recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Maximus Lenchantin de Gubernatis (N. **18**) . . . . » 4 —

TIBULLI, ALBII, Carmina. Accedunt pseudo-tibulliana. Edidit F. Calonghi (*in preparazione*).

VERGILII MARONIS, P., Aeneidos libri Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Remigius Sabbadini (N. **22, 23, 24, 25**). Ciascun volume . . . . » 4 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato). Ciascun volume » 3 —

— — Bucolicon liber. Accedunt carmina Moretum, Copa, falso Vergilio adtributa. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Carolus Pascal (N. **9**) . . . . . » 1 50

— — Catalepton, Maecenas, Priapeum « *Quid hoc novi est* ». Recensuit, praefatus est, appendicem criticam et indicem verborum addidit Remigius Sabbadini (N. **15**) . . . . » 4 —

— — Georgicon libri quattuor. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Remigius Sabbadini (N. **37**). . . . » 5 —

— — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . » 3 50

— — Ciris, Culex. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Caietanus Curcio (*in preparazione* .

DIZIONARI e VOCABOLARI

(Edizioni Paravia).

BERAUDI S. — Dizionario dei verbi latini. (Uso del verbo latino reso facile alla gioventù studiosa). Un vol. in-8 di pag. 248 a due colonne . . . . L. 5 —

CAMPANINI G. e CARBONI G. — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino. 2ª ristampa della seconda edizione riveduta, corretta e notevolmente accresciuta. Un volume in-8 di pag. VI-1230 a 2 colonne legato in tela . . . . » 36 —

Pregio importantissimo di questo lessico si è quello di essere accessibile alla mente dei nostri giovanetti delle prime classi ginnasiali.

CAPPUCCINI G. — Vocabolario della lingua italiana. Un vol. in-8 di pag. XII-1822 a tre colonne . . . . . » 28 —

Legato in tela . . . . » 34 —

D'ogni vocabolo è data l'etimologia conforme alle indagini più recenti.

Per la sua materia e per l'ordine con cui è condotto il lavoro, il libro contiene in sè anche il **Vocabolario de' modi errati** e gran parte del **Vocabolario dei sinonimi.**

CHARREL H., G. LAGORIO, V. FERRARI. — Vocabolario italiano-francese e francese-italiano. Un volume in-8 di pag. VI-1420, legato in tela . . . . » 26 —

Contiene: La traduzione varia delle parole. — La pronunzia dei vocaboli italiani e quella irregolare di talune voci francesi. — L'indicazione del genere diverso di alcuni sostantivi francesi. — Il plurale delle parole composte. — Il femminile irregolare di molti aggettivi. — La distinzione della *h* muta ed aspirata. — I nomi personali, storici, geografici e mitologici. — La fraseologia, i proverbi, i neologismi.

DELLA NOCE L. e TORRE F. — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino compilato ad uso delle scuole. 2 vol. in-4 di complessive pag. 1317 a tre colonne . . . . . » 30 —

Legato in un solo volume . . . » 40 —

LANFRANCHI V. — Lexicon poëticum totius lingue latinæ in usum scholarum ordinis secundi. Un vol. in-8 di pagine XXVIII-1474, legato . . . . » 25 —

Regia Parnassi ovvero **Dizionario poetico** della lingua latina. Un vol. in-8 di pag. VI-391 a due colonne . . . » 12 —

Legato . . . . » 17 —

VALLAURI T. — Vocabolario italiano-latino e latino-italiano ad uso delle scuole. 2 vol. in-8 di complessive pag. LII-2046 a due colonne . . . . . » 30 —

Legati . . . . » 45 —

IN LABORE FRVCTVS

N. 40 - L. 8.